

UNIVERSITY OF TAMPERE

This document has been downloaded from
Tampub – The Institutional Repository of University of Tampere

Julkaisun pysyvä osoite on <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8726-2>

Tekijä(t):	Vuori, Jaana
Nimeke:	Arjen kansalaisuus, sukupuoli ja kotouttamistyö
Teoksen nimi:	Monikulttuurisuuden sukupuoli : kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa
Teoksen toimittaja(t):	Keskinen, Suvi; Vuori, Jaana; Hirsiaho, Anu
Vuosi:	2012
Sivunumerot:	235-262
ISBN:	978-951-44-8726-2
Julkaisija:	Tampere University Press
Sivumäärä:	28
Tieteenala:	Sosiaali- ja yhteiskuntapolitiikka
Yksikkö:	Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Julkaisun tyyppi:	Artikkeli kokoomateoksessa
Kieli:	fi
URN:	URN:NBN:fi:uta-201210101044

All material supplied via TamPub is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorized user.

ARJEN KANSALAIUUUS, SUKUPUOLI JA KOTOUTTAMISTYÖ

Maahanmuuttajan kotoutuminen on prosessi, jolla ei ole selkeää alku- eikä loppupistettä. Se rakentuu kaikista niistä kontakteista, joita muuttajalla on suomalaisen yhteiskunnan instituutioihin, yhteisöihin ja ihmisiin – suomalaisten lisäksi myös toisiin maahan muuttaneisiin ihmisiin. Pohdin tätä prosessia, jossa muualta muuttanut vähitellen tuntee riittävästi uuden maan yhteiskuntaa ja sen toimintamalleja, kulttuuria ja kieltä pärjätäkseen kohtuullisesti arjessaan, *arjen kansalaisuuden rakentumisena*. Kansalaisuus viittaa yksilöiden ja julkisen vallan suhteeseen: oikeuksiin ja velvollisuuksiin, osallisuuden ja osallistumisen mahdollisuuksien rakentumiseen sekä tunnustetuksi tulemiseen, siihen että on mahdollisuus kokea kuuluvansa yhteiskuntaan. Kansalaisuudella on sekä institutionaalisia että symbolisia ulottuvuuksia. Sillä on aina sukupuolittuneita ja perheasemaan liittyviä perusteita ja seurauksia. (Yuval-Davis & Werbner 1999; Lister 1997; Lister et al. 2007; KESKINEN & VUORI).

Myös Suomessa koko elämänsä elävä ihminen käy läpi oman arjen kansalaisuuden muodostumisen prosessinsa. Se on kuitenkin luonteeltaan erilainen jos se tapahtuu hitaasti ja jos sitä tukee äi-

dinkieli ja kuuluminen valtaväestöön, mikä tarjoaa mahdollisuuden kiistattomampaan kansalaisuuteen kuin siirtolaistausta tai kuuluminen etniseen vähemmistöön.

Arjen kansalaisuus on käsite, joka mahdollistaa yksilöiden, yhteisöjen ja julkisen vallan suhteiden tarkastelun monitasoisina ja ristiriitaisina prosesseina. Arjen kansalaisuus ei ole koskaan ”valmis” eikä sitä voi hakea ja saada kuten poliittista kansalaisuutta, oleskelulupaa tai työpaikkaa. Kansalaisuuden käsite kiinnittää huomion kuitenkin nimenomaan julkisen vallan – valtion ja paikallishallinnon, Suomessa erityisesti kuntien – ja yksilön suhteisiin. Siksi se toimii maahanmuuttajatyön analyysissä, jossa tarkastellaan asiakkaiden, viranomaisten, ammattilaisten ja kolmannen sektorin toimijoiden suhteita. Vaikka ”kolmas sektori” ei ole määritelmällisesti viranomaistoimintaa vaan kansalaisyhteiskunnan tasoa ja osa ammattilaisista toimii yrityksissä, on kaikilla näillä toimijoilla läheiset kytkökset julkiseen valtaan ja politiikkaan sekä rahoituksen, koulutuksen että yhteiskunnallisen ohjauksen kautta.

Arjen kansalaisuus on käsite, joka tarjoaa myös tilaisuuden tarkastella yhteiskunnallisen kuulumisen ja osallisuuden kysymyksiä empiirisesti mikrotasolla, arjen lukemattomissa kohtaamisissa. Analysoinkin tässä artikkelissa arjen *kansalaisuuden erilaisia tapahtumia* (Hirsiaho & Vuori tulossa), episodeja, jotka avaavat näkymiä niihin moninaiisiin ja ristiriitaisiin prosesseihin, joiden kautta osallisuus ja kuulumisen kokemus tulevat mahdolliseksi – tai vaikeutuvat. Tällöin kansalaisuutta tarkastellaan käytäntöjen kautta pikemminkin kuin statuksena, oikeuksina ja velvollisuuksina (Lister 1997, 41). Kaikissa tässä artikkelissa analysoimissani episodeissa on kyse ammattilaisten ja asiakkaiden kohtaamisista sellaisissa julkisissa erityispalveluissa, joissa työskennellään päätoimisesti maahanmuuttajataustaisten asiakkaiden kanssa maassa asumisen alkuvaiheissa. Asiakkaat ovat muuttaneet Suomeen kiintiöpakolaisina tai paluumuuttajina, saaneet oleskeluluvan käytyään läpi turvapaikan hakuprosessin tai ovat saaneet oleskeluluvan edellisten perheenjäseninä. Asiakaskunta ei siis suinkaan edusta kaikkia maassa asuvia ulkomaalaistaustaisia ihmisiä, sillä siihen eivät kuulu työ-

hön tai opiskelemaan Suomeen muuttaneet eivätkä Suomessa asuvien kanssa avioituneet henkilöt. Asiakaskunta edustaa kuitenkin juuri niitä ihmisiä, joita laki kotouttamisesta koski tutkimuksen kenttätyövaiheen aikana. Episodeissa esiintyvät ammattilaiset ovat niitä, jotka päivittäin rakentavat ja muovaavat kotouttamiseksi kutsuttuja käytäntöjä.

Aineistoni on kerätty pääosin vuosina 2003–2005. Se koostuu 21 sellaisen ammattilaisen haastatteluista, jotka työskentelevät päätyökseen maahanmuuttaja-asiakkaiden tai maahanmuuttoasioiden kanssa sekä 11 päivän havainnoinneista lähinnä sosiaalitoimistossa, maahanmuuttajille räätälöidyissä erityispalveluissa. Ammattilaiset työskentelevät sosiaalityöntekijöinä, etuuskäsittelijöinä ja ohjaajina sosiaalitoimistossa, työntekijöinä terveysasemalla, tulkkeina tulkkeskityksessä, työntekijöinä vastaanottokeskuksessa sekä kulttuuripalveluissa ja hallinnollisissa tehtävissä kaupungin eri sektoreilla. Keräsin aineistoa havainnoimalla myös muissa yhteyksissä, joissa ammattilaiset ja kansalaisjärjestöjen edustajat kohtaavat maahanmuuttajia: kunnallisessa palvelupisteessä, kansalaisjärjestössä ja maahanmuuttajajärjestöjen ja kunnan yhteisessä projektissa sekä joissakin tiedotus- ja koulutustilaisuuksissa. Aineistoni kertoo suurehkon suomalaisen kaupungin maahanmuuttajatyöstä, sillä vain suuremmissa kunnissa on ollut mahdollisuus organisoida erityispalveluja ja palkata työhön erikoistuvia ammattilaisia. Lisäksi olen kerännyt erilaista julkista tekstiaineistoa maahanmuuttajatyöstä. Yhdistän analyysissäni etnografista kuvausta ja tekstien diskurssianaalyttistä ja retorista lähilukua. Tässä artikkelissa keskityn havainnointeihin. Käytän analyysissä hyväksi myös haastatteluja.

Olen valinnut aineistosta muutamia arjen kansalaisuuden rakentamisen ristiriitaisuutta kuvaavia episodeja, jotka olen kirjoittanut jokseenkin yhtenäisiksi tarinoiksi. On kuitenkin hyvä pitää mielessä, että aineistoni kyseisistä episodeista on niukkaa ja moneen kertaan suodattunutta. Vaikka olen mukana itse tarinoissa joko asiakkaiden ja ammattilaisten kohtaamisten havainnoitsijana tai ammattilaisten suullisten kertomusten kuuntelijana, on niiden kirjoittaminen tarkoittanut vahvaa oman analyttisen näkökulmani korostamista. Tiedän prosesseista vain pienen osan – en yleensä sitä, mitä aiemmin on

tapahtunut tai mitä myöhemmin tapahtuu. En myöskään ole haastatellut asiakkaita enkä yleensä palannut myöhemmin ammattilaisten kanssa asiaan tarkistaakseni, mitä heidän näkökulmastaan episodeissa tapahtui.

Kotouttamistyön viralliset puitteet

Kotouttamistyötä ohjasi aineistoa kerätessäni *Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta* (493/1999). Lain ja sen vuonna 2011 uudistetun version tavoite on ”edistää maahanmuuttajien kotoutumista, tasa-arvoa ja valinnanvapautta toimenpiteillä, jotka tukevat yhteiskunnassa tarvittavien keskeisten tietojen ja taitojen saavuttamista”. Kotouttamisella tarkoitetaan viranomaisten työtä maahanmuuttaja-asiakkaiden kanssa ja maahanmuuttajien tilanteen huomioon ottamista ylipäänsäkin yhteiskunnan palveluja ja toimenpiteitä suunniteltaessa ja järjestettäessä.

Kotouttamiseen olivat vuoteen 2011 asti oikeutettuja noin kolmen vuoden ajan sellaiset maahanmuuttajat, joilla oli tietyin perustein saatu pysyvä tai tilapäinen oleskelulupa Suomessa. Heitä olivat kiintiöpakolaiset, oleskeluluvan suojelutarpeen vuoksi tai humanitaarisin syin saaneet sekä mainittujen perheenjäsenet, jotka olivat muuttaneet Suomeen perheenyhdistämisen kautta. Avioliiton kautta muuttajilla oli oikeus kotouttamiseen, mikäli he olivat työttömiä työvoimatoimiston asiakkaita tai hakivat toimeentulotukea. Oikeutta kotouttamiseen ei ole sen sijaan ollut, jos oleskelulupa oli myönnetty opiskelun, työnteon tai ammatin harjoittamisen johdosta. Vuonna 2011 voimaan tulleen uusitun lain mukaan kaikilla oleskeluluvan saaneilla on oikeus kotoutumista tukeviin toimiin riippumatta maahantulon perusteesta, siis myös työhön saapuvilla ja sellaisilla avioliiton kautta muuttavilla, jotka eivät ole virallisesti työttömiä vaan esimerkiksi hoitavat kotitaloutta ja lapsia. Tämä oikeus koskee minimissään kuitenkin vain suomalaista yhteiskuntaa koskevan informaation saamista ja varsinaiset kotoutta-

mistoimet ovat harkinnan varaisia. (Laki kotoutumisen edistämisestä 1386/2010.)

Laki asettaa kotouttamisvelvoitteen ensisijaisesti työvoimaviranomaisille. Mikäli asiakas ei voi terveytensä, ikänsä tai muun elämäntilanteensa vuoksi ”osallistua työvoimapolitiittisiin toimenpiteisiin”, kotouttamistyöstä ovat vastuussa kuntien sosiaaliviranomaiset. Tämä tarkoittaa kaikkia niitä, jotka ovat työmarkkinoiden ulkopuolella eli vanhojen, sairastavien vammaisten lisäksi muitakin, jotka eivät hae töitä ja pysty osallistumaan kokopäiväisiin koulutuksiin, mm. kotiäitejä.

Työ sisältää kotouttamissuunnitelman laatimisen asiakkaan kanssa yhdessä keskustellen. Se tarkoittaa myös niitä toimenpiteitä, joita suunnitelman pohjalta tehdään: esimerkiksi ohjataan asiakas suomen tai ruotsin kielen sekä luku- ja kirjoitustaidon opetukseen, perus-, jatko- ja ammatillisiin opintoihin, työharjoitteluun ja työnhakuun, kotoutumista tukeviin harrastuksiin ja muuhun vapaa-ajan toimintaan. Kotouttamiseen liittyy asiakkaan kannalta oikeus kotouttamistukeen¹ ja oikeus tulkkaukseen. Asiakkailla on lisäksi oikeus saada neuvoja ja opastusta elämiseen uudessa asuinmaassaan. Kotouttamislaki antaa myös mahdollisuuden tarjota erityispalveluita asiakkaille, jotka eivät pysty vielä asioimaan niin sanotuissa normaalipalveluissa muiden kuntalaisten tavoin. Vastavuoroisesti maahanmuuttajalla on velvollisuus osallistua suunnitelman laatimiseen ja siinä sovittuihin toimenpiteisiin. Näin ollen kotouttaminen on asiakkaan sosiaalinen oikeus, joka luo siteen maahanmuuttajan ja julkisen vallan välille. Se rakentaa maahanmuuttajan sosiaalista ja kulttuurista kansalaisuutta monin tavoin jo paljon ennen kuin muuttajalla on mahdollisuutta viralliseen valtion kansalaisuuteen ja täysiin poliittisiin oikeuksiin.

Tässä artikkelissa tarkastelen *kotouttamista työnä* lakia laajemmasta näkökulmasta. Kotouttamistyötä tekevät monet muutkin kuin ne valtion työ- ja elinkeinohallinnon ja kuntien sosiaalitoimistojen työntekijät, joille suunnitelmien laatiminen kuuluu. Oikeastaan sitä tekevät kaikki, jotka työssään ovat tekemisissä Suomeen muuttaneiden

---

1. Kotoutumistuki on raha, jolla turvataan maahanmuuttajan toimeentulo kotoutumisajalta. Se vastaa suuruudeltaan työmarkkinatukea.

ihmisten kanssa silloin kun maahan muuttaneiden ihmisten kanssa työskentely on olennainen – ja tavalla tai toisella julkisesti tunnistettu – osa heidän tehtäviään. Heitä ovat esimerkiksi opettajat, Kelan virkailijat, terveydenhuollon työntekijät, maahanmuuttajille suunnattujen erityispalveluiden ohjaajat, projektityöntekijät ja turvapaikanhakijoiden vastaanoton ammattilaiset.

Sukupuoli, perheasema ja kulttuuritaustan erot kotouttamistyön arjessa

Analysoin seuraavassa ammattilaisten ja maahanmuuttaja-asiakkaiden kohtaamia siinä näkökulmasta, miten ne rakentavat maahanmuuttajien arjen kansalaisuutta suhteessa kulttuuriseen ja etniseen taustaan, sukupuoleen ja perheasemaan. Maahanmuuttajatyöllä pyritään vahvistamaan asiakkaiden sosiaalisia oikeuksia ja kotouttamaan heidät suomalaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin ilman että he joutuisivat luopumaan muista kulttuurisista sidoksistaan. Samalla väistämättä tulkitaan heidän sosiaalista asemaansa suhteessa moniin erilaisiin yhteiskunnallisiin eroihin.

Asiakkaiden kulttuurinen tausta tulee maahanmuuttajatyössä esiin ensinnäkin kuulumisena johonkin tiettyyn etniseen tai kansalliseen ryhmään, kuten esimerkiksi siihen että asiakas on kotoisin Afganistanista tai on etnisesti venäläinen. Päätyökseen maahanmuuttajien kanssa työskentelevät ammattilaiset ovat kuitenkin oppineet, että tieto kuulumisesta johonkin ryhmään ei vielä auta eteenpäin työskentelyssä, vaan tutustuminen asiakkaaseen itseensä ja hänen paljon monimutkaisempiin taustoihinsa tai sidoksiinsa on välttämätöntä asioiden sujumiselle. Toiseksi kulttuuritausta tulee aineistossani esiin kuulumisena johonkin tiettyä etnistä ryhmää suurempaan kategoriaan kuten vaikkapa asiakkaan afrikkalaisuuteen tai uskonnolliseen vakaumukseen tai vastaavasti ei-uskovaisuuteen, maallisuuteen. Myös se, tuleeko asiakas urbaanista vai maalaistaustasta ja mikä hänen luokka- ja koulutusasemansa on,

ovat työntekijöiden mukaan merkittäviä tekijöitä sen suhteen, miten kotoutumisen prosessi sujuu.

Kolmanneksi kulttuuritausta tulee esille työntekijöiden yleisenä orientoitumisena kulttuurisiin, kielellisiin, uskonnollisiin jne. eroihin, jolloin ”maahanmuuttajuus” toimii ikään kuin ryhmäidentiteettinä. Silloin se ei kuitenkaan kannu mukanaan mitään tiettyjä merkkejä tai oletuksia siitä, kuka tai millainen kohdattava ihminen on, vaan tarjoaa ikään kuin tyhjän paikan erilaisille eroille. Tämä tyhjä paikka ei kuitenkaan ole absoluuttisen tyhjä eikä neutraali, vaan kolonialismin ja globaalien siirtolaisuuden historia on tuottanut sille kosolti muokkaisuuteen ja toiseuteen liittyviä, negatiivisia merkityksiä (Huttunen 2004; Ahmed 2000). Suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa suomalaisuus (tai suomenruotsalaisuus) on etnisyys, jota vasten ”muiden”, siis maahanmuuttajien, tausta väkisinikin heijastuu. Tämä ”maahanmuuttajan eroa merkitsevä paikka” voidaan eri tilanteissa täyttää sekä positiivisilla että negatiivisilla merkityksillä. Rasisisissa käytännöissä se tarjoaa oivan paikan ennakkoluuloisille ja syrjiville merkityksille, kun taas toisissa yhteyksissä se mahdollistaa positiivisen lähtökohdan kohtaamiselle. Maahanmuuttajien kanssa työskennellessä tämä paikka täyttyy sitä mukaa kun työntekijä tutustuu asiakkaaseensa lähemmin ja saa lisää informaatiota. Näin asiakkaasta tulee pikku hiljaa oma erityinen yksilönsä, jonka toiminnan ja ajattelun ymmärtämisen kannalta herkistyminen eroille on tärkeää.

Haastattelemiani ja havainnoimiani maahanmuuttajatyön ammattilaiset pyrkivät tietoisesti eroon liian yleistävästä kulttuurisesta kategorisoinnista, joka luonnehtii suurta osaa maahanmuuttajista ja kotouttamisesta käytävää julkista keskustelua (Keskinen, Rastas & Tuori 2009; KESKINEN). Esimerkiksi maahanmuuttajille suunnatuissa opaskirjoissa tämä ”suomalaisuus vastaan muunlaisuus” rakentuu usein karkean yleistävästi ja dikotomisoiden, eroja liioitellen. Tällöin suomalaiset nähdään melko yhtenäisenä ryhmänä ja maahanmuuttajat sen kautta, mitä suomalaiset eivät ole. (Vuori 2007, 2009.) Myös silloin, kun normaalipalveluissa toimivat ”tavalliset” työntekijät puhuvat monikulttuurisesta työstä tai työstä maahanmuuttajien kanssa, he

saattavat nojata kapeisiin ja aivan liian yleistäviin käsityksiin asiakkaan etnisyyden merkityksestä työotteelle (esim. HONKASALO; Herranen & Kivijärvi 2009). Ammattityössä kokemus on opettanut välttämään stereotypisointia, ja omaa aineistoani luonnehtiva eetos onkin mielestäni asiallinen uteliaisuus toisia kulttuurisia ja etnisiä taustoja kohtaan ja pyrkimys keskustelulle ja kyselemiselle avoimeen ilmapiiriin. Vaikka ammattilaiset pyrkivät vakavasti tähän, on kulttuurista kategoriointia ja yleistämistä kuitenkin käytännössä mahdotonta kokonaan välttää. Jonkinlainen yleistävä tieto on aina välttämätöntä, jotta erityistä tietoa voisi ymmärtää (Hall 1999; Phillips 2007, 58).

Samat kysymykset yleistämisestä, kategorioinnista ja mahdollisesta stereotypisoinnista koskevat myös ymmärrystä asiakkaiden sukupuolen, seksuaalisuuden ja näihin läheisesti kytkeytyvän perheaseman merkityksestä. Siinä missä tutkimani päätoimisesti maahanmuuttajatyötä tekevät suhtautuivat etnisyyden perusteella tehtyihin nopeisiin yleistyksiin varoen, jäi sukupuoleen, seksuaalisuuteen ja perheasemaan liittyvien erojen reflektointi jatkuvasti kesken. Tässä artikkelissa keskitynkin siksi analysoimaan episodeja, joissa sukupuoli, seksuaalisuus ja perheasema vaikuttavat asiakkaan tilanteen kohtaamiseen, mutta joissa työntekijät tai työn institutionaaliset kehykset ohittavat niiden merkityksen kotouttamisprosessille. Perheasemiin liittyvillä eroilla tarkoitan sukupuolten ja sukupolvien välisten suhteiden määrittelyä suvussa ja kotitaloudessa: muun muassa avioliittoa ja parisuhdetta, lasten huoltajuutta, hoivaa ja kasvatusta, huolenpitoa sairaista ja ikään-tyivistä, asumisen järjestelyjä, kotitalouden työnjakoa, työssäkäyntiä ja elättäjäyyttä sekä perheen asioista päättämistä.

Asiakkaista puhutaan aineistossani miehinä ja naisina ja samalla esimerkiksi kotiäiteinä ja perheenpäinä, vaimoina ja miehinä, tyttärinä, morsiamina ja nuorina miehinä, isovanhempina ja vanhuksina. Sekä haastatteluissa että tekstiaineistoissa pohditaan sukupuolten tasa-arvoa ja epätasa-arvoa, sukupuolten samanlaisuutta ja erilaisuutta. Tärkeää on, että myös kontakti asiakkaisiin rakentuu usein perheaseman kautta. Haastateltavani pitävät esimerkiksi tavanomaisena, että perheen raha-asioita hoitaa heidän kanssaan usein mies – perheen isä ja puoliso. Per-

heasema on ylipäänsä sosiaalityössä keskeinen tekijä, sillä se rakentuu jo pitkälti lainsäädännön kautta esimerkiksi lapsen ja huoltajan asemana, avioliiton tai rekisteröidyn parisuhteen solmimisessa ja purkamisessa ja siinä että toimeentulotuki määräytyy kotitalouden mukaan. Perheasema rakenteistaa institutionaalisia käytäntöjä eli sitä kuka kulloinkin on asiakas, ketä kuullaan ja miten työtä dokumentoidaan.

Maahanmuuttajien kanssa tehtävässä työssä asettuu erityinen haaste siinä, miten lapsen, äidin, isän, miehen ja vaimon sekä muiden perheen ja suvun jäsenten asema kulttuurisesti määrittyy. Pohjoismaissa ja Suomessa on ensinnäkin vahva (ja laeilla tuettu) näkemys siitä, että perhetyön ja sosiaalityön kohde on ennen muuta alaikäisistä lapsista ja heidän vanhemmistaan muodostuva, yhdessä asumisen kautta yhteen liittyvä ydinperhe (Yesilova 2009; Bryceson & Vuorela 2002, 28). Tämän ydinperheen sisällä keskeiset suhteet ovat vanhempien ja lasten välinen huolenpito- ja kasvatussuhde sekä puolisoiden välinen taloudellinen ja seksuaalinen suhde. Muut suhteet, esimerkiksi suhteet sisarusten välillä ja suhteet ydinperheen ulkopuoliseen sukuun ovat toissijaisia ja aktualisoituvat käytännöissä yleensä ikään kuin poikkeustapauksissa.

Tällainen ydinperhekeskeinen ajattelu on länsimaissa moderni ilmiö, ja sitä ylläpidetään jatkuvasti esimerkiksi juuri lainsäädännöllä. Toisaalta vahva lapsiperhekeskeinen perheymmärrys on erityisen vahva Pohjoismaissa ja niiden hyvinvointivaltiollisissa järjestelmissä, kun monessa muussa länsimaassa ymmärrys perheestä rakentuu voimakkaammin avioliiton varaan. Läntisiä hyvinvointiregüimejä onkin jaoteltu esimerkiksi sen mukaan, rakentuuko sosiaalipolitiikka aviosuhteelle ja vahvalle mieselättäjyydelle (perinteisesti esimerkiksi Iso-Britannia ja USA), äitiyden tukemiselle (Ranska) vai kahden elättäjän ja kahden hoivaajavanhemman mallille (erityisesti Pohjoismaat) (Anttonen & Sipilä 1996; Leira 2002, Kurki-Suonio 1999; Hobson 2002). Toisaalta suuressa osassa maailmaa sukulaisuus rakentuu kulttuurisesti ydinperhettä laajemman suvun varaan sekä polveutumisenä että avioliiton organisointina, ja näin elatus-, huolenpito- ja kiintymyssuhteiden pohja on laajempi (esim. Moore 2007; Eriksen 2004, 130–167).

Tämä ei tarkoita sitä, että eri perhekulttuureissa tai sosio-poliittisissa järjestelmissä kaikki perheet olisivat samanlaisia tai jakaisivat saman perhekäsityksen. Suomessa asuvien maahanmuuttajien lapsiperheistä esimerkiksi on viidennes yksinhuoltajien perheitä – luku on sama suomalaisten perheissä (Martikainen 2007, 56). Aihwa Ongin ajattelua seuraten kysymys sukulaisuuden merkityksestä pitäisi asettaa nyky-yhteiskunnissa pikemminkin kysymykseksi yhteisöllisyyden ja yksilöllisyyden poliittisesta ja taloudellisesta hallinnasta kuin kysymykseksi kulttuuristen traditioiden eroista (Ong 1999).

Kun globaali siirtolaisuus tuo erilaisista sukulaisuuskulttuureista ja sosiaalipoliittisten järjestelmien piiristä tulevat ihmiset yhteen, määrittellään myös perheasemia uudelleen. Maahanmuuttoa sääntelevissä laeissa ja institutionaalisissa käytännöissä Suomessa perhe määritellään hyvin suppeasti, ja määritelmää on viime vuosien aikana tiukennettu mm. kasvattilasten osalta. Toisaalta poliitikot ovat viime vuosina kiistelleet siitä, pitäisikö Suomen kansalaisuuden saaneiden ihmisten ikääntyneille vanhemmille myöntää oleskelulupa sellaisissa tapauksissa, joissa he ovat riippuvaisia Suomessa elävien lastensa huolenpidosta. Toiset vetoavat inhimillisiin näkökohtiin, toiset pelkäävät rajojen aukeamista vanhusten ”tulvalle” ja terveydenhuollon ja hoivapalvelujen kuormittumista.

Maahanmuuton myötä Suomessa asuvien perhemallien kirjo on kasvanut. Enemmistö kiintiöpakolaisista, turvapaikan saaneista ja myös paluumuuttajista tulee tällä hetkellä maista, joissa on vallalla näkemys perheestä laajempänä sukuna, jonka huolenpito- ja kasvatussuhteet, taloudelliset velvoitteet ja asumisen järjestelyt perustuvat ydinperhettä laajemmille yksiköille. Toisaalta näiden maahanmuuttajien ydinperheissäkin on usein suomalaisia perheitä enemmän lapsia (Helsingin ulkomaalaisväestö 2009, 20–23). Monien perhesiteet ylittävät valtioiden rajat, ja puhutaankin transnationaaleista eli ylijarajaisista perheistä (Bryceson & Vuorela 2002; Siim 2007; Tiilikainen 2007). Vaikka monien kantasuomalaistenkin perheenjäseniä ja sukua elää Suomen rajojen ulkopuolella, tätä perheiden levittäytymistä tuntuu Suomessa olevan vaikea ymmärtää maahanmuuttajien kohdalla. Yhtä vaikealta

tuntuu julkisessa keskustelussa olevan ymmärtää maahanmuuttajien halua saada yhdistää hajallaan asuvaa, jopa läheisintä perhettään, elämään yhdessä.

Tämän artikkelin tarinat kertovat kukin omalla tavallaan siitä, millaisia haasteita perhekulttuurien erot ja asiakkaiden perheasemien ymmärtäminen asettavat maahanmuuttajien kanssa tehtävälle työlle sekä arjen kansalaisuuden toteutumiselle. Tulokinnassa kiinnitän erityistä huomiota ristiriitaisuuksiin ja jännitteisiin kohtaamisissa. Olen valinnut esimerkit tietoisesti niin, että ne avaavat näkymiä vaikeisiin kysymyksiin. Tarinoiden jatko jää auki ja lukijan pohdittavaksi. Esimerkkieni ammattilaiset joutuvat toimimaan yllättävissä tilanteissa ja nojautumaan kaikkeen siihen kulttuuriseen tietoon kulttuurieroista, sukupuolesta ja perheestä, mikä heille on vuosien mittaan kertynyt sekä ammattilaisina että tavallisina kansalaisina.

Sulhanen ja hänen tuleva puolisonsa

Työvoimatoimiston virkailija ja sosiaalityöntekijä osallistuvat yhdessä pakolaisasiakkaan kotouttamissuunnitelman tekoon Suomessa asumisen alkuvaiheessa. Jos asiakas on työkäinen työnhakija, vastuu jää työvoimatoimistolle. Jos asiakas kuitenkin tarvitsee toimeentulotukea, hän jatkaa asioimista myös sosiaalitoimistossa, ja samalla sosiaalityöntekijällä on tilaisuus keskustella muistakin asiakkaan asioista.

Seuraavan tarinan nuori mies opiskelee kieltä, käy töissä mahdollisuuksien mukaan eikä yleensä tarvitse sosiaalityön tukea. Nyt ei töitä ole ollut ja terveydenhoidosta on aiheutunut asiakkaalle ylimääräisiä kuluja. Asiakas on hakenut kesätöitä 18 eri paikasta, mutta yksikään hakemus ei ole johtanut työnantajan soittoon. Tämä on yleinen kokemus ulkomaalaistaustaisilla työnhakijoilla. Mies on ollut Suomessa pakolaisena alle kolme vuotta ja kuuluu kotouttamislain piiriin.

Asiakas kertoo ajankohtaiset kuulumisensa. Hän on juuri ollut virallisessa suomen kielen kokeessa ja pärjännyt siinä hyvin. Työvoimatoimistossa on ollut puhetta ammatillisista koulutuksista, jotka alkavat seuraavana syksynä. Sosiaalityöntekijä kehuu asiakkaan koulutus- ja kotoutumissuunnitelmia ”oikein hyväksi ja realistisiksi”. Asiakkaan ja työntekijän suhde vaikuttaa lämpimältä ja sujuvalta.

Mies on kihlautunut synnyinmaastaan kotoisin olevan naisen kanssa, joka asuu nyt pakolaisena muualla Aasiassa. Miehellä on tarkoitus hakea morsian Suomeen kesällä. Sosiaalityöntekijä neuvoo, että miehen pitää avioitua ulkomailla ennen kuin vaimolle voi hakea oleskelulupaa Suomeen. Niin kauan kuin asiakas saa työmarkkinatukea, hän ei kuitenkaan saa matkustaa yli viikoksi ulkomaille. Siksi työntekijä neuvoo asiakasta katkaisemaan työmarkkinatuen matkan ajaksi ja ilmoittautumaan uudestaan työttömäksi heti palattuaan. Asuntoakin kannattaa hakea vasta kun opiskelupaikka selviää.

Kun töitä ei ole ollut, ei miehellä tai hänen perheellään ole varaa maksaa matkaa, vaan asiakas harkitsee lainaa. Sosiaalityöntekijä toteaa, että parasta asiakkaalle olisi, jos tämän ei tarvitsisi lainkaan hakea toimeentulotukea vaikka tekisi tiukkaakin. Silloin hän voi sekä säästää että ottaa lainaa. Aiemmin asiakas onkin pystynyt säästämään hyvin pienistä tuloistaan. Työntekijä näyttää opaskirjaa ja sanoo, ettei kysymys ole yksittäisen työntekijän mielipiteestä vaan laista, jolle hän perustaa neuvonsa ja päätöksensä. ”Ymmärrän”, vastaa asiakas.

Kun asiakas on lähtenyt, sosiaalityöntekijä kehuu harjoittelijalle, että nuori mies on hoitanut asiansa erinomaisesti. Hän kertoo myös miehen avioitumissuunnitelmista, ja selittää miehen etnisen ryhmän avioliiton solmimisen käytännöistä, siitä kuinka avioliitot sovitaan perheiden kesken ja puoliso on usein myös sukulainen. Sosiaalityöntekijä palaa asiaan vielä myöhemmin ja epäilee, onko asiakas itse halukas menemään tällä tavoin naimisiin. Hän kertoo, että on sääli asiakasta. Hänen mielestään mies voisi hyvinkin löytää puolison Suomesta.

Asiakkaan asiat ovat hyvin ja sekä asiakas että työntekijä ovat sitä mieltä, että hänen kotoutumisen prosessinsa on sujunut hienosti. Vain yksi

seikka panee minut analysoimaan tätä positiivisen yhteistyön hengessä sujunutta kohtaamista sukupuoli- ja perhenäkökulmasta. Miksi sosiaalityöntekijä toivoo, että asiakas löytäisi puolison Suomesta? Omasta mielestäni asiakas kertoi avioitumissuunnitelmistaan ilman epärointiä tai negatiivisia tunteita, joista voisi päätellä, että liitto ei olisi hänelle mieluinen. Onko hän aiemmin suunnitellut muunlaista avioliittoa? Vai onko sopimusavioliitto vain muuten sosiaalityöntekijälle (kuten monille muillekin Suomessa) vieras ja etäinen asia, jota hän pitää miehelle huonompana ratkaisuna kuin ilman suvun ja perheen suoraa vaikutusta solmittua liittoa? Vai onko parikymppinen ”poika” ylipäänsä vielä niin nuori, että avioliitto tuntuu aikaiselta? Näihin kysymyksiin minun on tietenkin mahdotonta vastata. Asioimistilanteessa sosiaalityöntekijä ei kommentoinut miehelle itselleen aviosuunnitelmia epäillen, vaan selitti huolellisesti, miten asiakkaan pitää hoitaa asiat viranomaisten kanssa, ettei morsiamen hakumatkasta seuraa ongelmia.

Keskenään ja minun kanssani työntekijät keskustelivat toisinaan siitä, miten vaikea suurempia perheverkostoja on hahmottaa etenkin silloin, kun aviosuhteet, huoltajuussuhteet ja muut sukulaissuhteet kietoutuvat monin tavoin yhteen. Niiden ymmärtäminen on tärkeää, jotta asiakkaan kanssa pystyy keskustelemaan laajasti hänen asioistaan ja mahdollisista huolistaan. Erityisesti keskusteluissa nuorten parisuhteiden solmimisesta oli kuitenkin sävyjä, jotka kertovat siitä, että työntekijät pitävät liitoista sopimista negatiivisempina kuin yhteen menoa nuorten keskinäisellä päätöksellä ilman vanhempien ja muun suvun suurempaa vaikutusta. Toisaalta työntekijät kuitenkin näyttävät pitävän aiemmin solmittuja, jo vakiintuneita liittoja asiakaskunnassaan aivan tavanomaisina riippumatta siitä, miten ne on aikanaan solmittu. Hyvinkin tyypillinen tapa kommentoida esimerkiksi asiakasperheiden sukupuolen mukaan eriytynyttä työn- ja vastuun jakoa ”meidän asiakaskunnassa” tavalliseksi kertoo siitä, ettei vanhemman sukupolven perheymmärrystä kyseenalaisteta. Ammatillaiset odottavat jonkinlaista parisuhteiden muutosta maahanmuuttajien asettuessa Suomeen, ja tämä muutos ymmärretään nykyaikaistumiseksi, modernisaatioksi (Mohanty 1999; Brah 1996, 72–79; KESKINEN).

Äiti peiton alla

Seuraava tarina kertoo tilanteesta, joka ei ole jokapäiväinen mutta ei myöskään täysin yllättävä tai poikkeuksellinen. Se kertoo myös ammattilaisten ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden huolesta siitä, kuinka vaikeita tilanteita saattaa kätkeytyä sen alle, että ammattilaiset eivät pääse aina luontevasti ja säännöllisesti tapaamaan naisiasiakkaita eivätkä viranomaisten luona asioivat miehet tai muut perheenjäsenet välttämättä osaa tai halua kertoa naisten tilanteista kotona.

Sosiaalityöntekijä kertoo edellisestä päivästä, jolloin hän on ollut kotikäynnillä terveydenhoitajan kanssa perheessä, jossa suuren lapsiperheen äiti makaa sairaana peiton alla eikä puhu mitään. Terveydenhoitaja kertoo minulle kahvihuoneessa samasta käynnistä.

Tieto äidin huonosta kunnosta oli tullut esille lähes sattumalta. Isä oli kertonut siitä muiden asioiden ohessa, kun oli käynyt sosiaalitoimistossa asioimassa. Kotikäynti järjestettiin pikaisesti. Käynnillä oltiin kolme tuntia, ja aika meni paljolti siihen, että terveydenhoitaja järjesti kiireistä apua: soitteli keskussairaalaan ja laboratorioon ja neuvoi aviomiestä laboratorionäytteen toimittamisessa.

Nyt seuraavana päivänä sosiaalityöntekijä hoitaa asiaa omalta osaltaan eteenpäin. Terveydenhuollon puolella järjestetään naisen jatkohoitoa. Sosiaalityöntekijän äänestä kuuluu suuri huoli. Äiti on vähän aiemmin kotiutettu sairaalasta, jossa hänelle on tehty kohdun kaavinta. Hän vuotaa verta. Sosiaalityöntekijä kertoo, että hänellä on aiemmin diagnosoitu vakava mielenterveyden ongelma. Sairaalasta ei ole osattu pitää huolta hänen jatkohoidostaan niin että hän olisi ymmärtänyt ohjeet eikä tietoa avun tarpeesta ole välitetty erityispalveluihin.

Työntekijät ovat surullisia siitä, miten vähän keinoja heillä on saada tietää näinkään suurista ongelmista tarpeeksi ajoissa. Äiti makaa peiton alla eikä puhu. Isä ja lapset ovat yrittäneet pärjätä keskenään.

Muistiinpanoissani on asiasta vain niukasti. Muistan kuitenkin vuosien jälkeen työntekijöiden ahdistuksen, ja toisaalta helpotuksen siitä, että nyt vihdoinkin asia alkoi selvitä. Äidin hoitoa alettiin järjestää, samoin kuin selvittää laajemminkin perheen tilannetta ja tarjota apua myös isälle ja lapsille.

Aineistossani on paljon muitakin merkintöjä asiakkaiden mielen-terveyden ongelmista ja niiden vaikutuksista työhön. Pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden psyykkiset ongelmat johtuvat osaltaan traumaattisista kokemuksista, jotka ovat johtaneet muuttoon, osaltaan niistä kokemuksista, joita itse muutto ja asettuminen Suomeen on tuonut tullessaan. (Pirinen 2008.) Toki kaikessa sosiaalityössä joudutaan aina kohtaamaan myös asiakkaiden mielenterveysongelmia, mutta maahanmuuttajien kotouttamiselle ne asettavat aivan erityisiä haasteita. Kun asiakkaalla on psyykkisiä huolia, joutuvat muut asiat odottamaan. Samalla aika kuluu eikä asettuminen uuteen yhteiskuntaan voi edistyä. Tutkimuskaupunkini erityispalveluissa on pieni psykiatrinen ryhmä, mutta heidän resurssinsa ovat hyvin rajalliset. Normaaleissa mielenterveyspalveluissa on vain vähän valmiuksia hoitaa maahanmuuttaja-asiakkaiden erityisongelmia. Kuten tässä tarinassa, ei asiakkaan tilanne myöskään helposti hahmotu kenellekään kokonaisuutena, kun asioita hoidetaan yksi erityinen ongelma kerrallaan.

Pienistä kenttämuistiinpanojen kertomuksista ja haastattelujen maininnoista minulle rakentuu myös kuva, että monilla maahanmuuttajien kanssa työskentelevillä ihmisillä on huoli siitä, että osa apua tarvitsevista Suomeen muuttaneista ihmisistä jää ilman tukea sellaisissa tilanteissa, joissa he sitä vakavasti tarvitsisivat. Erityisen usein mainitaan ne naiset, jotka ovat menneet naimisiin joko suomalaisen tai maahanmuuttajan kanssa ja saaneet siten oleskeluluvan avioliiton perusteella. Heille eivät kenttätyöni aikaan kuuluneet maahanmuuttajien erityispalvelut eikä heillä ollut oikeutta kotouttamispalveluihin. Oletus siis on, että puoliso auttaa heitä asettumaan Suomeen, mutta siitä ei tietenkään ole takeita. Toisaalta suomalainen yhteiskunta on niin monimutkainen, ettei voi olettaa että perheenjäsenen ja muun

epävirallisen verkoston apu riittää. Heidän ei myöskään voida ajatella opettavan suomen tai ruotsin kieltä.

Työntekijöiden puheessa rakentuu kuva kotiäideistä, joita huoli koskee aivan erityisesti. Naisilla, jotka käyvät töissä kodin ulkopuolella, on joka tapauksessa enemmän kontakteja suomalaiseen yhteiskuntaan ja muihin ihmisiin, mutta kotiäitien tilanne tulkitaan hankalaksi. Kotiäideillä ei aina ole mahdollisuutta kielen oppimiseen, eikä kaikilla ole sukua ja ystäviä Suomessa. Aivan erityinen huoli on naisista, joita puoliset – joko valtaväestöön kuuluvat tai ulkomaalaistaustaiset – pahoinpitelevät tai pitävät eristyksissä muista ihmisistä. Huoli ei ole turha, ja tällaisten naisten on toisinaan ollut vaikea löytää apua ja tukea suomalaisilta viranomaisilta (Keskinen 2011b).

Silloinkin kun muuttaja on erityispalvelujen asiakas, hänen tilanteensa systemaattinen seuraaminen on työntekijöille usein haasteellista, jos hän itse ei hakeudu aktiivisesti asioimaan. Vaikka kertomus peiton alla makaavasta äidistä ei kuvaa aivan jokapäiväistä tilannetta maahanmuuttajatyössä, se paljastaa oleellisen seikan erityisesti sosiaalityön osalta. Jos säännöllinen ja aktiivinen kontakti asiakkaisiin on toimeentuloasioiden varassa, joita vallitsevan käytännön mukaan voi hoitaa yksi aikuinen perheenjäsen (yleensä perheen isä tai äiti), voi toinen puolisoista jäädä tavoittamatta pitkäksi aikaa.

Haastattelemani sosiaalityöntekijät puhuivat tämän käytännön ongelmista. Toimeentulotukeen liittyvä sosiaalityön tietojärjestelmä vaatii jokaiselle kotitaloudelle ”päämiehen”, jonka nimiin laskelmat kirjataan. Järjestelmä valitsee tutkimuspaikkakunnan käytännön mukaisesti perheen pääksi aina miehen, jos kyse on pariskunnasta. Järjestelmä osoittaa myös esimerkiksi kotiin lähetetyt kirjeet automaattisesti päämiehelle. Tämän vuoksi työntekijät lisäävät osoitteisiin ja puhutteluun usein myös vaimon nimen. Näin heidän täytyy ikään kuin joka kerta vahvistaa erikseen vaimon asema tasaveroisena asiakkaana. Jos vain toisella on tapana hoitaa asioita, he kysyvät aktiivisesti toisen kuulumisia ja pyytävät toisinaan asiakasta tulemaan vaikkapa seuraavalla kerralla puolisonsa kanssa. Kun on aika päivittää kotouttamissuunnitelmaa,

kutsutaan asianomainen asiakas luonnollisesti keskustelemaan itse. Tätä ei kuitenkaan tehdä kovin usein, ja siksi tapaamisten välit voivat olla pitkiä. Kaiken kaikkiaan suuri osa sosiaalitoimiston käynneistä koskee kuitenkin toimeentuloon liittyviä asioita, ja siksi molempien ei voida olettaa tulevan paikalle. Sitä paitsi, jos perheessä on pieniä lapsia, pitäisi heidät silloin joko ottaa mukaan tai järjestää heille hoito-asiain ajaksi, eikä kumpaakaan ole helppoa järjestää. Silloin kun puolestaan käsitellään vanhempien henkilökohtaisia asioita tai ongelmia, ei lasten läsnäolo ole suotavaa.

Työntekijät tekevät virastotyötä, mutta myös kotikäyntejä. Kotikäynnit, joista tämäkin tarina kertoo, ovat kotouttamistyölle tärkeä väline. Niihin ei kuitenkaan ole resursseja kovin usein, ja ensimmäisen tutustumiskäynnin jälkeen niihin vaaditaankin usein jokin erityinen huoli, kuten tässä tarinassa yllättäen esiin tullut tieto äidin sairaudesta, tai kuten seuraavassa tarinassa, lastensuojeluilmoitus. Ohjaajat tekevät toki kotikäyntejä sosiaalityöntekijöitä useammin ja usein nimenomaan asumiseen tai lapsiin liittyvien asioiden hoitamisessa. Kotikäynnit ovat sosiaalityön (ja terveydenhoidon) perinteinen väline, jota nyt sovelletaan maahanmuuttajatyössä. Kotouttamislaissa tai muissa institutionaalisissa yhteyksissä sitä ei mainita. Silloin kun kotouttamisesta vastaavat työvoimaviranomaiset, jäävät perhetyö, kotikäynnit ja yhteistyö kokonaan työntekijän apukeinojen ulkopuolelle.

Oleellista kuitenkin on, että vaikka yksittäiset tilanteet voivat ratketa hyvään tai huonoon suuntaan, ei suomalaisilla maahanmuuttajatyötä tekevillä ammattilaisilla ja viranomaisilla ole juuri mitään systemaattisia keinoja löytää niitä asiakkaita, joilla on ongelmia ja puuttua ongelmiin silloin, kun on puuttumisen aika. Suomessa ei ole vahvaa yhteisöllisen tai jopa ”etsivän” sosiaalityön perinnettä, jossa työntekijät kiinnittyisivät esimerkiksi alueellisiin tai yhteisöllisiin verkostoihin ja toimisivat niiden avulla (Roivainen 2008).

Sosiaalityön yhteyttä työmarkkinoiden ulkopuolella oleviin maahanmuuttajiin, enimmäkseen kotiäiteihin tai ikääntyviin tai sairastaviin asiakkaisiin, pitää yllä sosiaalityöntekijöiden tehtävä hoitaa

kotouttamislain mukaiset tehtävät heidän kanssaan. Työmarkkinoiden käytettävissä olevien asiakkaiden kanssa kotouttamissuunnitelmat laaditaan ja suunnitelman mukaisiin toimenpiteisiin ryhdytään työvoimatoimistossa, tosin ainakin aluksi yhteistyössä sosiaalityöntekijöiden kanssa. Juuri tämä institutionaalinen jako tekee naisista kotiäiteinä erityisen asiakasryhmän. Työvoimaviranomaiset organisoivat itse tai valvovat julkisten organisaatioiden tuottamia kotoutumista edistäviä ”toimenpiteitä” kuten kieli- ja kotouttamiskoulutus ja muihin opintoihin valmentamista, työharjoitteluja ja osallistumista ammatillisiin tai toisen asteen opintoihin.

Näin kotiäideistä tulee poikkeava aikuisryhmä, jolle ei ole tarjolla läheskään yhtä systemaattista tukea kuin työvoimatoimiston asiakkaille. Usein heille erityisesti suunnatut kurssit, virkistystoiminta ja muu tuki on kolmannen sektorin toimijoiden ja erilaisten projektien vastuulla, silloin kun ylipäänsä mitään on tarjolla.

Eri maahanmuuttajaryhmien kansalaisuutta ehdollistavien ulossulkevien ja mukaan kutsuvien prosessien kannalta tämä institutionaalinen vastuunjako on tärkeä. Kansalaisjärjestöjen ja usein erilaisten suhteellisen lyhytaikaisten projektien organisoima koulutus ja muu toiminta ajatellaan ensiksikin toissijaiseksi. Käytännössä se on huonosti resursoitua ja lyhytjänteistä työtä, jota tehdään paljon vapaaehtoisvoimin ja ammatillisesti koulutettuja tai kokeneita työntekijöitä on vähän. Projektien määräaikaisuus ja huono rahoitus estää usein toiminnan systemaattisen kehittämisen. (Tuori 2009.) Julkinen valta on siirtänyt suuren osan vaativammasta sosiaalisesta työstä projektien kontolle (Rantala & Sulkunen 2006).

Toisesta näkökulmasta juuri tällaiset projektit voivat olla kansalaisuutta ja kotoutumista vahvistavia, koska niissä kansalaisyhteiskunnan toimijat pyrkivät usein erityisesti maahanmuuttajien kuulumisen ja osallisuuden vahvistamiseen sen sijaan että niissä painottuisi kielen- ja yhteiskuntatiedon oppimisen muodollinen puoli.

Huoli kotiäideistä on myös etnisesti värittynyt. Kuulemani esimerkit kertovat muslimiperheiden naisista ja aasialaisista, usein suomalaisten kanssa avioituneista naisista. Ylipäänsä maahanmuuttajanaisen,

”toisen naisen kuva”, on aineistossa usein implisiittisesti uskonnollisesti sitoutuneen muslimin figuuri (ks. myös Hirsiaho 2007, 244–245). Tutkimuskaupungissani erityispalvelujen piirissä on paljon muslimeja, jotka ovat kotoisin erityisesti Lähi-idän alueelta, joten kuva ei ole irrallaan työntekijöiden kokemuksista. Muslimikulttuureista tulevilla perheillä on usein keskimääräistä enemmän lapsia, ja islamin sukupuolikäsitteeseen liittyy vahvasti ymmärrys naisten roolista lasten ja kodin hoitajana, joten myös kotiäitejä – ja pitkäaikaisesti kotona työskenteleviä – on näissä ryhmissä enemmän kuin muissa suomalaisissa. Toisaalta asiakasryhmiin kuuluu myös muslimiperheitä, joissa ei ole paljon lapsia tai joissa äiti käy töissä. Työntekijöiden mukaan asiakkaina on sekä uskovaisia että maallistuneita asiakkaita, muslimeja ja muiden uskontojen kannattajia.

Implisiittinen ”muslimikotiäidin kuva” onkin ymmärrettävissä sitä laajempaa kulttuurista taustaa vasten, että ”maahanmuuttajan kuva” on yhä enenevässä määrin Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa yleistetty kuva muslimista (Modood 2007). Stereotyyppisimmillään se on negatiivinen ja ennakkoluuloinen kuva muslimimiehestä ja hänen huiviin tai huntuun pukeutuvasta vaimostaan tai tyttärestään (Männistö 1999). Kuvassa sekoittuvat uskonto ja poliittisen islamin ääriilikkeet, eikä sen takaa ole helppo nähdä erilaisia yksilöitä, jotka edustavat erilaista suhdetta uskontoon ja yhteiskuntaan (JUNTUNEN). Tämän negatiivinen kuva mahdollistaa musliminaisten näkemisen uhrina ja estää heidän näkemistään aktiivisina kansalaisina (Yang 2009).

”Kodin seinien sisään jäävän naisen” kuvaan mahtuu kuitenkin myös muita kuin musliminaisia, ennen muuta mielikuvia Suomeen avioitumisen kautta muuttaneista vaimoista, jotka saattavat olla naimisissa valtaväestöön kuuluvan, suomalaisen miehen kanssa. Tämä ryhmä on tutkimieni maahanmuuttajille suunnattujen erityispalveluiden näkökulmasta kuitenkin marginaalinen, sillä nämä naiset eivät ole kuuluneet niiden asiakaskuntaan.

Vaikka maahanmuuttokysymysten kanssa työskentelevillä ammatillisilla ja kansalaisjärjestöillä on vakava huoli ilman tarvitsemaansa apua ja tukea jäävistä naisista, on huoleen tarttuminen nykykäytän-

nöissä monesti vaikeaa. Se ei tunnu sopivan suomalaisen yhteiskunnan sosiaaliin huolenaiheisiin ja niihin keksittyjen apukeinojen piiriin. Toisaalta edellytetään naisilta itseltään kykyä etsiä apua, toisaalta odotetaan toisten perheenjäsenten ja erityisesti miesten pystyvän ja haluavan huolehtia avun ja tuen hakemisesta. Huolella on myös muita negatiivisia seurauksia, sillä se estää paradoksaalisesti näkemästä vaimoja, äitejä ja tyttäriä itsenäisiin valintoihin ja toimintaan kykenevinä naisina. ”Kotiäidin” kuva on kovin usein passiivinen ja hailakka (Vuori 2009).

Niiden perheiden kohdalla, joissa on alaikäisiä lapsia, lasten asioissa kontaktia otetaan sosiaalityöstä käsin muita perheitä aktiivisemmin. Lapsiperheiden asioita hoitavat sosiaalityöntekijöiden ja etuuskäsitelijöiden lisäksi erityiset lapsiperheisiin erikoistuneet ohjaajat. Myös kotikäyntejä tehdään useammin, jolloin työntekijät voivat rakentaa kontaktia äiteihin ja vaimoihin. Mutta millaisen suhteen äiteihin tuottaa lapsiperheohjaajien keskittyminen lasten ja nuorten tilanteiden seuraamiseen? Kun lastensuojeluun liittyvä lainsäädäntö ohjaa huomiota lähinnä niihin seikkoihin, jotka ovat lapsen tilanteen kannalta oleellisia, on mahdollista, että äitiä on vaikea yhtäaikaa hahmottaa sekä äitinä että naisena, jolla on myös äitiydestä poikkeavia tarpeita ja toiveita. Tässä suhteessa nykysosiaalityössä tehty institutionaalinen jako lapsiperhe- ja aikuissosiaalityöhön on ongelmallinen, sillä molemmissa perheissä toki on myös aikuisten asioita hoidettavana (Juhila 2008a).

Artikkelin viimeinen tarina kertoo juuri tällaisesta kotikäynnistä, joka sai alkunsa kun naapuri oli ilmoittanut huolensa asuintalon rappukäytävässä itkevästä lapsesta. Sosiaalityössä tällaista ilmoitusta käsitellään lastensuojeluasiana ja sosiaalityöntekijän velvollisuus on selvittää, onko syytä lastensuojelulliseen puuttumiseen.

Paketti yksinhuoltajaäidin lattialla

Sosiaalityöntekijä, lapsiperheohjaaja ja harjoittelija ovat kotikäynnillä. Asiakas on yksinhuoltaja. Hän on muuttanut Suomeen vajaa vuosi sitten ja perhe on asunut vasta puolisen vuotta tässä asunnossa. Asiakkaan suureen lähiperheeseen kuuluu kolmen eri sukupolven miehiä, naisia, tyttöjä ja poikia. He asuvat kahdessa eri kotitaloudessa, mutta ovat paljon, jopa päivittäin tekemisissä toistensa kanssa. Molemmissa kotitalouksissa on alaikäisiä, huollettavia lapsia, jotka ovat sekä biologisia että lähisukulaisten jälkeläisiä. Tilanteessa on läsnä myös asiakkaan lähiperheen teini-ikäisiä nuoria.

Pitkän käynnin aikana selviää, että lapsen, äidin ja muun perheen asioissa ei ole mitään erityistä akuuttia huolen aihetta. Sosiaalityöntekijä on selvittänyt asioita normaalin käytännön mukaan myös esimerkiksi keskustelemalla päivähoiton työntekijöiden kanssa.

Asiakas tuntuu minusta koko käynnin ajan varautuneelta, mikä on tietenkin luonnollista, onhan käynnin kerrottu syy sen selvittäminen, huolehtiiko hän omasta lapsestaan riittävän hyvin. Kun työntekijöiden mielestä huoli on väistynyt ja teemme jo lähtöä, kysyy sosiaalityöntekijä, olisiko asiakkaalla vielä jotakin asiaa.

Asiakas sanoo, että vielä on yksi asia. Hän hakee keittiöstä paketin ja poimii sisältä mustat pitsiset alusvaatteet. Hän tiputtaa ne eteisen lattialle ja sanoo: ”Nämä tulivat postiluukusta tänään”. Seuraa hetken hämmennys. Ei nimeä, ei osoitetta, vain paketti ja sen sisältö, nyt levällään lattialla.

Eräs työntekijöistä katkaisee hiljaisuuden sanomalla ”Somebody likes you”, joku pitää sinusta. Asiakas reagoi nopeasti: ”It is not liking”, ja toinen työntekijä vahvistaa, ettei kyse ole pitämisestä.

Tunnelma on ahdistunut ja hämmentynyt. Asiakas ja toinen perheeseen kuuluva nuori nainen toistavat, kuinka inhottava asia on. Harjoittelija, joka on tähän asti ollut melko hiljaa, sanoo myös että teko on inhottava, sillä jonkun on täytynt varta vasten tuoda paketti postiluukusta. Hän – tilanteen ainoa mies – antaa teolle myös nimen ”seksistinen”. Toinen nuorista naisista naurahtaa; ”seksistinen”

ei välttämättä kuulosta tuomitsevalta, vaikka se suomalaisten läsnäolijoiden korvissa sitä kenties on.

Sosiaalityöntekijä yrittää selvittää lisätietoja: Kuka on voinut tuoda paketin? Pidetäänkö kerrostalon ulko-ovea auki? Hän kehoittaa kysymään, voiko joku ystävä olla tuonut ”lahjan”. Nuoret naiset vakuuttavat useaan otteeseen, että kukaan afrikkalainen ei toisi lahjaa ilman antajan nimeä. Alusvaatteiden nimeäminen lahjaksi ahdistaa heitä silmin nähden. Silti työntekijä kysyy toistamiseen, voisiko jollakin tutulla olla huono huumorintaju.

Sosiaalityöntekijä kyselee, mitä asiakas aikoo tehdä asialle. Hän sanoo, että asiakas voi soittaa poliisille, ja että ilmoittaminen voi olla hyvä asia, jos ”tulee vielä uusia”. Sosiaalityöntekijä kuitenkin painottaa, että asiakas päättää itse, ja toistaa useaan kertaan ”it is up to you”. Se kuulostaa minusta yhtä paljon asian siivoamiselta pois omista käsistä kuin asiakkaan oman päätösvallan korostamiselta. Ehkä se johtuu siitä, että englantia ei ole kenenkään oma äidinkieli ja rankassa tilanteessa on vaikea löytää sanoja? En tiedä. Seison eteisessä keskellä tilannetta enkä osallistu keskusteluun. Tunnen itseni voimattomaksi.

Pikku hiljaa sosiaalityöntekijäkin löytää myös muita sanoja ja lupaa, että ohjaaja ja hän voivat auttaa jos asiakas haluaa. Hän lupaa myös itse kysyä poliisilta mitä voi tehdä. Silti hän tai kukaan muu työntekijöistä ei missään vaiheessa määrittele asiaa sellaiseksi, jossa sosiaalityön ammattilaisilla voisi olla itsellään aktiivisempi rooli. Hän toistaa, että on poliisin asia hoitaa tällaisia asioita ja varottelee, ettei naapureita voi suoraan syyttää. Hän myös kehottaa asiakasta suojelemaan pientä lastaan asialta, mutta ei puhu paketista tilanteessa olevan perheen toisen jäsenen, nuoren tytön, kanssa. Iästään huolimatta hän ei määriytilanteessa lapseksi, jota pitää suojella tai jolle pitää selittää asioita.

Ohjaaja ei enää ota vahvasti osaa keskusteluun mutta myötäilee nyt teon tuomitsemista. Myöhemmin autossa työntekijöiden kesken hän palaa asiaan ja katu ensimmäistä sanallista reaktiotaan, kenties hämmennyksestä kumpuavaa asian leikiksi lyömistä.

Lähtiessämme asiakas kertoo tunteneensa pelkoa kun näki pake-
tin. Hän tiputtaa paketin uudelleen lattialle ja tallaa sen päälle. Muut
eivät ehkä huomaa. Kukaan ei kysy, pelkääkö hän pahempaa.

Työntekijöiden paluumatkalla autossa on hetki hiljaista. Nuori
harjoittelija avaa kaikesti puheen ja puhuu nuorten miesten huonos-
ta huumorista, joka menee liian pitkälle. Hän vetää rajan miesten
käyttäytymiselle: ”Voisivat tyytyä katselemaan kaupungilla”. Mietin,
miksi hän ajattelee, että kyseessä on miehen tai miesten teko, ja vieläpä
nuorten miesten. Ehkä vain siksi, että asiakas on kaunis nuori nainen?
Harjoittelija tulkitsee alusvaatteet merkiksi seksismistä, joka herättää
hänessä kommentin siitä, etteivät nuoret miehet osaa lähestyä nuorta
naista oikealla tavalla. Samalla hän ikään kuin lieventää sitä, miten itse
tilanteessa tuomitsi asian aluksi vahvemmin kuin toiset, keski-ikäiset
työntekijät.

Naistyöntekijä sanoo, että paketin on voinut tuoda naisenkin.
Molemmat naistyöntekijät pohtivat naapureiden osuutta. Käynnin
aikana on käynyt ilmi, että osa naapureista tuntuu suhtautuvan negatiivisesti tai kyräillen perheeseen. Työntekijät miettivät mitä kaikkea
naapurit saattavatkaan keksiä kiusaksi. He toteavat, että asunnossa
käy paljon sukulaisia ja ystäviä, ja se voi saada naapurit ”ajattelemaan
vaikka mitä”.

Kotikäynnin aikana työntekijät tulkitsevat paketin vaihtoehtoisesti joko
nuorta naista kohtaan osoitetuksi ihailevaksi eleeksi tai seksuaaliseksi
häirinnäksi. Tilanteen jälkeen autossa kaikki yhtyvät ajatukseen, että
teko oli naista loukkaava. Samalla he tuntuvat ehdottavan, että naapurit
tulkitsevat perheen vieraat seksin ostajiksi, vaikka kukaan ei sano sanaa
prostituutio, seksi tai seksiyö. Mihin muuhunkaan kuin seksiin mustat
niukat pitsialusvaatteet kulttuurissamme viittaavat?

Ilmassa on vielä yksi tulkinta tapahtumalle, jota kukaan ei kuiten-
kaan sano ääneen: rasismi. Sanaa rasismi ei käytetä. Arkipäivän rasismin
(Essed 1990; Rastas 2005, 2007) rankatkin ilmenemismuodot ovat
työntekijöille tuttuja, sillä puhe kääntyy tapaukseen jossa erään isästä,
äidistä ja vauvasta koostuvan maahanmuuttajaperheen auto oli jokin

aika sitten poltettu. Seuraavaksi siirrytään kuitenkin puhumaan siitä, miten myös suomalaiset voivat olla kamalia toisilleen.

Tunnelma autossa on ahdistunut, mutta nimiä tilanteelle ei tunnu löytyvän eikä kysymys siitä, mitä he sosiaalityön edustajina voisivat tehdä, tule puheeksi. Kukaan ei myöskään suoraan tulkitse pakettia uhkaukseksi, vaikka asiakas itse kertoo kokeneensa pelkoa kun näki paketin sisällön.

Olen pitkin tutkimusta kiinnittänyt huomiota työn kirjaamiseen tietojärjestelmään, ja siksi kysyn vielä matkan lopuksi, kuka kirjaa käynnin koneelle. Ohjaaja sanoo kirjaavansa sen kohtaan ”lapset”. Myös sosiaalityöntekijä varmasti kirjaa lastensuojelun osalta sen, että ilmoittajan huoli oli tällä kertaa turha. En kysy asiasta myöhemmin enkä tiedä, kirjattiinko tieto paketista, asiakkaan pelko ja mahdollinen yhteys poliisiin mihinkään. Käynti kirjautui siis lastensuojeluasian osalta, mutta entä mahdollisen rasismien, seksuaalisen uhkan tai naapurisuhteiden osalta? Kirjoittiko harjoittelija asiasta harjoitteluraporttiinsa? En voi myöskään tietää, miten itse kukin työntekijöistä hahmotti episodin omassa mielessään. Vain sen tiedän tätä kirjoittaessani, että sosiaalityön sisäisessä työskentelyssä ei tällä kertaa löytynyt nimiä ja käsittelytapoja rasismille ja seksuaalisesti värittyneelle häirinnälle eikä mahdollista jatkoon toimintaa mietitty yhdessä.

Kotouttamisen ongelmia tuottavat käytännöt

Tässä artikkelissa olen tarkastellut sellaisia arjen kohtaamisia viranomaisten ja heidän maahanmuuttaja-asiakkaidensa välillä, jotka kertovat sukupuolen ja seksuaalisuuden, perheaseman ja kulttuurisen taustan yhteisvaikutuksista siihen, miten asiakas tulee kohdatuksi kansalaisena: oikeuksien ja velvollisuuksien toteutumista, osallisuutta ja suomalaiseen yhteiskuntaan kuulumisen mahdollisuuksia. Kansalaisten oikeudet ja velvollisuudet ovat sukupuolineutraaleja (lukuun ottamatta joitakin reproduktiivisia ja vanhemmuuteen liittyviä oikeuksia), mutta silti

käytännössä kansalaisuuden toteutumiseen liittyy paljon sukupuolittuneita eroja. Niitä on feministisessä tutkimuksessa analysoitu erityisesti palkkatyön, hoivan ja perheen näkökulmista (Lister 1997; Lister et al. 2007). Suomalainen yhteiskunta on ollut suhteellisen monikulttuurinen, ja suomalaista hyvinvointivaltiota on rakennettu hyvin pitkälti yhtenäisen kulttuurin varaan, vaikka toki kiistoja on käyty esimerkiksi (erityisesti naisten) työmarkkina- ja hoivakansalaisuudesta, seksuaalisten vähemmistöjen oikeuksista ja reproduktiivisista valinnoista. Silloin kun yhteiskunta monikulttuuristuu, kulttuuriset oletukset perheestä, sukulaisuudesta, sukupuolesta ja seksuaalisuudesta joutuvat jälleen liikkeeseen.

Ensimmäisen tarinan analyysissä kiinnitin huomiota ennen muuta sopimusavioliiton kulttuuriseen vierauteen ja virallisen kotouttamisen rajoittamiseen siten, että avioliiton perusteella muuttavat ovat jääneet sen ulkopuolelle. Toisen tarinan avulla keskustelen sosiaalityön käytännöistä, joissa henkilökohtaisen ja kotitalous/perhekohtaisen asiakkuuden määrittelyt kulkevat rinta rinnan ja joiden yhteensovittamisesta syntyy toisinaan sellaisia sukupuolittuneita seurauksia, jotka haittaavat kotouttamista. Kahden lain ja niihin liittyvien institutionaalisten käytäntöjen seurauksena osa muuttajista ja erityisesti yksi erityinen ryhmä, kotiäidit, uhkaavat jäädä avun ja tuen ulkopuolelle. Se, että kotouttamisjärjestelmä tähtää ennen muuta työmarkkinakansalaisten tuottamiseen, uhkaa johtaa työmarkkinoiden ulkopuolella olevien naisten osallisuuden ja kuulumisen kyseenalaistamiseen. Kolmas tarina kertoo siitä, miten ammatillisessa kotouttamistyössä on vaikea tarttua rasismiin, ja aivan erityisesti seksismin ja rasismien kietoutumiseen toisiinsa. Suomessa on vielä pitkä matka sellaiseen Tariq Modoodin hahmottelemaan monikulttuurisen politiikan malliin, joissa rasismien läsnäolo ja uhka otettaisiin vakavasti (Modood 2007).

Julkista keskustelua maahanmuutosta ja suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumisesta luonnehtii tätä kirjoittaessa hämmennys siitä, miten nyt jo maassa elävien muuttajien kotouttaminen on onnistunut ja mitä kotouttaminen ja kotoutuminen ylipäättään ovat. Maahanmuuttajien sukupuoli ja perheasema ovat usein sängen refleктоimattomasti

mukana keskustelussa. Esimerkiksi *Hallituksen esityksessä kotouttamislain uudistamiseksi* tässä artikkelissa erittelemäni huoli kotouttamisen ja ammatillisen tuen ulkopuolelle jäävistä naisista ilmaistaan puhumalla ”erityistukea tarvitsevista ryhmistä”, ”erityisessä syrjäytymisvaarassa olevista ryhmistä” ja ”haavoittuvassa asemassa olevista naisista” (Sisäasiainministeriö 2010, 3, 21, 37). Dokumentti ei käsittele erikseen erilaisia sukupuoleen ja perheasemaan kiinnittyviä eroja, vaan luettelee peräkkäin hyvin monenlaisia ongelmia kietoutuneina yhteen.

Ongelmien syitä ei nähdä lainkaan suomalaisen yhteiskunnan ja viranomaisten käytännöissä, vaan ”erilaisissa kulttuureihin liittyvissä kotiolosuhteissa ja perhemalleissa”. Toisaalta syy nähdään sangen suorasukaisesti myös puolisosissa: ”Mikäli puoliso ei tue osallistumista kielipintoihin ja muuhun kodin ulkopuoliseen toimintaan, saattaa vaimo syrjäytyä suomalaisesta yhteiskunnasta ja esimerkiksi asiointi julkisissa palveluissa voi jäädä vieraaksi. Tämä vaikeuttaa kielen opiskelua, kouluttautumista ja sosiaalisten kontaktien luomista ja voi altistaa myös perheväkivallalle.” (Sisäasiainministeriö 2010, 42.) Perheeseen ja sukupuoleen liittyvien ongelmien ratkaisijaksi asettuvat kotouttamistyötä tekevät viranomaiset ja kansalaisyhteiskunnan toimijat.

Hämmentävää näin keskeisessä maahanmuuttajapolitiikkaa ja kotouttamislakia koskevassa asiakirjassa on myös sen refleктоimatonta tapa liittää naisten ongelmat etnisyyteen. Ensinnäkin edellä lainaamassani kohdassa viitataan yhtä lailla sellaisiin aviomiehiin, jotka kuuluvat valtaväestöön, kuin maahanmuuttotaustaisiin miehiin. On kuitenkin vaikea lukea asiakirjaa niin, että ”kulttuuriin liittyvät kotiolosuhteet ja perhemallit” kertoisivat suomalaismiehistä. Toiseksi dokumentissa viitataan laajasti yhteen erityiseen etniseen ryhmään, joka määrittäytyy sekä erityisen paljon ongelmia kantavaksi ryhmäksi että joutuu edustamaan maahanmuuttajanaisten kotouttamisen ongelmia ylipäänsä. (Sisäasiainministeriö 2010, 21–22.)

Hallituksen lakiesitystä perusteleva dokumentti ei ole ongelmallinen siksi, että se kertoo joidenkin maahanmuuttajien vaikeista elämäntilanteista, saati siksi että se nostaa nämä tilanteet esimerkeiksi lainsäädännön ja viranomaiskäytäntöjen aukoista. Se on mielestäni on-

gelmallinen siksi, että se *ei* nosta sukupuolta ja perheasemaa tietoisesti ja systemaattisesti tarkasteluun osana kotouttamispolitiikkaa. Ensiksikin jotkin muut mahdolliset ongelmat saattavat jäädä pimentoon. Toiseksi sukupuoleen ja perheasemaan liittyvät kysymykset määrittyvät reflektiomattomasti naisia koskeviksi, jolloin erilaiset erityisesti miehiä koskevat ongelmat jäävät piiloon. Kolmanneksi ne määrittyvät viranomaistyön kannalta vain ja ainoastaan ongelmiksi. Neljänneksi, ne määrittyvät yksilöiden, perheiden ja joidenkin erityisryhmien ongelmiksi, mutta eivät viranomaiskäytäntöjen tai suomalaisen yhteiskunnan tärkeiksi kysymyksiksi. Analyysini kuitenkin osoittaa, että kotouttamispolitiikalla ja kotouttamistyön käytännöissä myös tuotetaan sukupuoleen ja perheasemaan liittyviä ongelmia.

Hallituksen lakiesityksen perusteluissa nostetaan esiin myös hyvien etnisten suhteiden edistäminen sekä syrjinnän ja rasismien torjunta, mutta itse laissa ei puhuta rasismista. Etnisiä suhteita ei nosteta esiin niinkään kotouttamistyön yhteydessä, vaan kuntien velvollisuutena suunnitella toimenpiteitä etnisen tasa-arvon ja hyvien etnisten suhteiden edistämiseksi ja syrjinnän ehkäisemiseksi. Tämä konkretisoi- tuu muun muassa monimuotoisen kaupunki- ja palvelurakenteen kehittämiseksi, tilojen tarjoamiseksi eri väestöryhmien kohtaamiselle, asennetyöksi, tiedon tarjoamiseksi maahanmuuttajille heidän osallistumismahdollisuuksistaan ja toisaalta valtaväestölle maahanmuutosta ja eri kulttuureista. Maahanmuuttajajärjestöjen rooli nähdään ennen muuta viranomaisten kotouttamistyön tukena. (Sisäasiainministeriö 2010, 22–23.) Rasismi ja etniset suhteet näyttävät siis olevan kotouttamispolitiikassa vieläkin näkymättömämpiä ongelmia kuin sukupuoleen, perheasemaan ja erityisesti maahanmuuttajanaisten elämään liittyvät ongelmat. Yhteyksiä niiden välillä ei nähdä. Tämä ei nähdäkseni edesauta kotouttamistyön onnistumista.

Entisen ja nykyisen lain mukainen ja vakiintuvien institutionaalisten käytäntöjen mukainen ymmärrys kotouttamisesta on tiukasti sosiaalipolitiikan nykyisen valtavirran mukainen siinä, että kotoutuminen ajatellaan hyvin yksilölliseksi prosessiksi. Julkista keskustelua sosiaalityöstä hallitsee yksityisen vastuun korostus. Sen mukainen

ihannekansalainen on aktiivinen ja vastuullinen paitsi omasta, myös läheistensä elämästä. Hänen on sitouduttava oman elämänsä parantamiseen ja oltava itse tietoinen omista oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan. Asiakkaan ongelmat ymmärretään yksilöllisiksi, ja samoin niiden ratkaiseminen. Yhteisöllisempi työote, jossa korostetaan ongelmien rakenteellisuutta ja kritisoidaan huono-osaisten eriarvoista kohtelua ja palvelujen ulkopuolelle jättämistä, olisi tämän vaihtoehto. Tällaisella työotteella on suomalaisessa sosiaalityössä ja muussa ammattityössä yhteiskunnassa kuitenkin heikko pohja, ja kansalaisjärjestöjen pitkälti pyörittämät erilaiset projektitkin joutuvat sopeutumaan pikemminkin tähän yksilöä korostavaan kuin yhteisöllisyyttä tukevaan malliin. (Rantala & Sulkunen 2006; Juhila 2008b).

Yksilön omia ratkaisuja painottava kotouttamismalli ei analysoimieni tarinoiden valossa kuitenkaan takaa, että kaikki yksilöt tulisivat kohdatuksi tasavertaisesti tai että kaikkia tuettaisiin yhteiskunnallisessa osallisuudessa ja kaikki voisivat vähitellen tuntea kuuluvansa muiden kansalaisten joukkoon. Vaikka esimerkiksi kotouttamistyössä etsitään ratkaisuja ”kaikkein haavoittuvimmassa asemassa oleville”, kuten fraasi kuuluu, työmarkkinakansalaisuudelle painottuva kotouttamisen malli sulkee heitä jatkuvasti ulkopuolelle. Työmarkkinoiden ulkopuolella tehdyllä hoivatyöllä tai kansalaistoimintaan osallistumisella ei ole tunnustettua paikkaa kotouttamisessa. Onkin syytä kääntää katse kotoutujista myös kotouttamisen ammatillisiin käytäntöihin ja virallisiin kehyksiin.

ARJEN KANSALAISSUUS, SUKUPUOLI JA KOTOUTTAMISTYÖ

Maahanmuuttajan kotoutuminen on prosessi, jolla ei ole selkeää alku- eikä loppupistettä. Se rakentuu kaikista niistä kontakteista, joita muuttajalla on suomalaisen yhteiskunnan instituutioihin, yhteisöihin ja ihmisiin – suomalaisten lisäksi myös toisiin maahan muuttaneisiin ihmisiin. Pohdin tätä prosessia, jossa muualta muuttanut vähitellen tuntee riittävästi uuden maan yhteiskuntaa ja sen toimintamalleja, kulttuuria ja kieltä pärjätäkseen kohtuullisesti arjessaan, *arjen kansalaisuuden rakentumisena*. Kansalaisuus viittaa yksilöiden ja julkisen vallan suhteeseen: oikeuksiin ja velvollisuuksiin, osallisuuden ja osallistumisen mahdollisuuksien rakentumiseen sekä tunnustetuksi tulemiseen, siihen että on mahdollisuus kokea kuuluvansa yhteiskuntaan. Kansalaisuudella on sekä institutionaalisia että symbolisia ulottuvuuksia. Sillä on aina sukupuolittuneita ja perheasemaan liittyviä perusteita ja seurauksia. (Yuval-Davis & Werbner 1999; Lister 1997; Lister et al. 2007; KESKINEN & VUORI).

Myös Suomessa koko elämänsä elävä ihminen käy läpi oman arjen kansalaisuuden muodostumisen prosessinsa. Se on kuitenkin luonteeltaan erilainen jos se tapahtuu hitaasti ja jos sitä tukee äi-

dinkieli ja kuuluminen valtaväestöön, mikä tarjoaa mahdollisuuden kiistattomampaan kansalaisuuteen kuin siirtolaistausta tai kuuluminen etniseen vähemmistöön.

Arjen kansalaisuus on käsite, joka mahdollistaa yksilöiden, yhteisöjen ja julkisen vallan suhteiden tarkastelun monitasoisina ja ristiriitaisina prosesseina. Arjen kansalaisuus ei ole koskaan ”valmis” eikä sitä voi hakea ja saada kuten poliittista kansalaisuutta, oleskelulupaa tai työpaikkaa. Kansalaisuuden käsite kiinnittää huomion kuitenkin nimenomaan julkisen vallan – valtion ja paikallishallinnon, Suomessa erityisesti kuntien – ja yksilön suhteisiin. Siksi se toimii maahanmuuttajatyön analyysissä, jossa tarkastellaan asiakkaiden, viranomaisten, ammattilaisten ja kolmannen sektorin toimijoiden suhteita. Vaikka ”kolmas sektori” ei ole määritelmällisesti viranomaistoimintaa vaan kansalaisyhteiskunnan tasoa ja osa ammattilaisista toimii yrityksissä, on kaikilla näillä toimijoilla läheiset kytkökset julkiseen valtaan ja politiikkaan sekä rahoituksen, koulutuksen että yhteiskunnallisen ohjauksen kautta.

Arjen kansalaisuus on käsite, joka tarjoaa myös tilaisuuden tarkastella yhteiskunnallisen kuulumisen ja osallisuuden kysymyksiä empiirisesti mikrotasolla, arjen lukemattomissa kohtaamisissa. Analysoinkin tässä artikkelissa arjen *kansalaisuuden erilaisia tapahtumia* (Hirsiaho & Vuori tulossa), episodeja, jotka avaavat näkymiä niihin moninaiisiin ja ristiriitaisiin prosesseihin, joiden kautta osallisuus ja kuulumisen kokemus tulevat mahdolliseksi – tai vaikeutuvat. Tällöin kansalaisuutta tarkastellaan käytäntöjen kautta pikemminkin kuin statuksena, oikeuksina ja velvollisuuksina (Lister 1997, 41). Kaikissa tässä artikkelissa analysoimissani episodeissa on kyse ammattilaisten ja asiakkaiden kohtaamisista sellaisissa julkisissa erityispalveluissa, joissa työskennellään päätoimisesti maahanmuuttajataustaisten asiakkaiden kanssa maassa asumisen alkuvaiheissa. Asiakkaat ovat muuttaneet Suomeen kiintiöpakolaisina tai paluumuuttajina, saaneet oleskeluluvan käytyään läpi turvapaikan hakuprosessin tai ovat saaneet oleskeluluvan edellisten perheenjäseninä. Asiakaskunta ei siis suinkaan edusta kaikkia maassa asuvia ulkomaalaistaustaisia ihmisiä, sillä siihen eivät kuulu työ-

hön tai opiskelemaan Suomeen muuttaneet eivätkä Suomessa asuvien kanssa avioituneet henkilöt. Asiakaskunta edustaa kuitenkin juuri niitä ihmisiä, joita laki kotouttamisesta koski tutkimuksen kenttätyövaiheen aikana. Episodeissa esiintyvät ammattilaiset ovat niitä, jotka päivittäin rakentavat ja muovaavat kotouttamiseksi kutsuttuja käytäntöjä.

Aineistoni on kerätty pääosin vuosina 2003–2005. Se koostuu 21 sellaisen ammattilaisen haastatteluista, jotka työskentelevät päätyökseen maahanmuuttaja-asiakkaiden tai maahanmuuttoasioiden kanssa sekä 11 päivän havainnoinneista lähinnä sosiaalitoimistossa, maahanmuuttajille räätälöidyissä erityispalveluissa. Ammattilaiset työskentelevät sosiaalityöntekijöinä, etuuskäsittelijöinä ja ohjaajina sosiaalitoimistossa, työntekijöinä terveysasemalla, tulkkeina tulkkeskuksessa, työntekijöinä vastaanottokeskuksessa sekä kulttuuripalveluissa ja hallinnollisissa tehtävissä kaupungin eri sektoreilla. Keräsin aineistoa havainnoimalla myös muissa yhteyksissä, joissa ammattilaiset ja kansalaisjärjestöjen edustajat kohtaavat maahanmuuttajia: kunnallisessa palvelupisteessä, kansalaisjärjestössä ja maahanmuuttajajärjestöjen ja kunnan yhteisessä projektissa sekä joissakin tiedotus- ja koulutustilaisuuksissa. Aineistoni kertoo suurehkon suomalaisen kaupungin maahanmuuttajatyöstä, sillä vain suuremmissa kunnissa on ollut mahdollisuus organisoida erityispalveluja ja palkata työhön erikoistuvia ammattilaisia. Lisäksi olen kerännyt erilaista julkista tekstiaineistoa maahanmuuttajatyöstä. Yhdistän analyysissäni etnografista kuvausta ja tekstien diskurssiaanalyyttistä ja retorista lähilukua. Tässä artikkelissa keskityn havainnointeihin. Käytän analyysissä hyväksi myös haastatteluja.

Olen valinnut aineistosta muutamia arjen kansalaisuuden rakentamisen ristiriitaisuutta kuvaavia episodeja, jotka olen kirjoittanut jokseenkin yhtenäisiksi tarinoiksi. On kuitenkin hyvä pitää mielessä, että aineistoni kyseisistä episodeista on niukkaa ja moneen kertaan suodattunutta. Vaikka olen mukana itse tarinoissa joko asiakkaiden ja ammattilaisten kohtaamisten havainnoitsijana tai ammattilaisten suullisten kertomusten kuuntelijana, on niiden kirjoittaminen tarkoittanut vahvaa oman analyttisen näkökulmani korostamista. Tiedän prosesseista vain pienen osan – en yleensä sitä, mitä aiemmin on

tapahtunut tai mitä myöhemmin tapahtuu. En myöskään ole haastatellut asiakkaita enkä yleensä palannut myöhemmin ammattilaisten kanssa asiaan tarkistaakseni, mitä heidän näkökulmastaan episodeissa tapahtui.

Kotouttamistyön viralliset puitteet

Kotouttamistyötä ohjasi aineistoa kerätessäni *Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta* (493/1999). Lain ja sen vuonna 2011 uudistetun version tavoite on ”edistää maahanmuuttajien kotoutumista, tasa-arvoa ja valinnanvapautta toimenpiteillä, jotka tukevat yhteiskunnassa tarvittavien keskeisten tietojen ja taitojen saavuttamista”. Kotouttamisella tarkoitetaan viranomaisten työtä maahanmuuttaja-asiakkaiden kanssa ja maahanmuuttajien tilanteen huomioon ottamista ylipäänsäkin yhteiskunnan palveluja ja toimenpiteitä suunniteltaessa ja järjestettäessä.

Kotouttamiseen olivat vuoteen 2011 asti oikeutettuja noin kolmen vuoden ajan sellaiset maahanmuuttajat, joilla oli tietyin perustein saatu pysyvä tai tilapäinen oleskelulupa Suomessa. Heitä olivat kiintiöpakolaiset, oleskeluluvan suojelutarpeen vuoksi tai humanitaarisin syin saaneet sekä mainittujen perheenjäsenet, jotka olivat muuttaneet Suomeen perheenyhdistämisen kautta. Avioliiton kautta muuttajilla oli oikeus kotouttamiseen, mikäli he olivat työttömiä työvoimatoimiston asiakkaita tai hakivat toimeentulotukea. Oikeutta kotouttamiseen ei ole sen sijaan ollut, jos oleskelulupa oli myönnetty opiskelun, työnteon tai ammatin harjoittamisen johdosta. Vuonna 2011 voimaan tulleen uusitun lain mukaan kaikilla oleskeluluvan saaneilla on oikeus kotoutumista tukeviin toimiin riippumatta maahantulon perusteesta, siis myös työhön saapuvilla ja sellaisilla avioliiton kautta muuttavilla, jotka eivät ole virallisesti työttömiä vaan esimerkiksi hoitavat kotitaloutta ja lapsia. Tämä oikeus koskee minimissään kuitenkin vain suomalaista yhteiskuntaa koskevan informaation saamista ja varsinaiset kotoutta-

mistoimet ovat harkinnan varaisia. (Laki kotoutumisen edistämisestä 1386/2010.)

Laki asettaa kotouttamisvelvoitteen ensisijaisesti työvoimaviranomaisille. Mikäli asiakas ei voi terveytensä, ikänsä tai muun elämäntilanteensa vuoksi ”osallistua työvoimapolitiittisiin toimenpiteisiin”, kotouttamistyöstä ovat vastuussa kuntien sosiaaliviranomaiset. Tämä tarkoittaa kaikkia niitä, jotka ovat työmarkkinoiden ulkopuolella eli vanhojen, sairastavien vammaisten lisäksi muitakin, jotka eivät hae töitä ja pysty osallistumaan kokopäiväisiin koulutuksiin, mm. kotiäitejä.

Työ sisältää kotouttamissuunnitelman laatimisen asiakkaan kanssa yhdessä keskustellen. Se tarkoittaa myös niitä toimenpiteitä, joita suunnitelman pohjalta tehdään: esimerkiksi ohjataan asiakas suomen tai ruotsin kielen sekä luku- ja kirjoitustaidon opetukseen, perus-, jatko- ja ammatillisiin opintoihin, työharjoitteluun ja työnhakuun, kotoutumista tukeviin harrastuksiin ja muuhun vapaa-ajan toimintaan. Kotouttamiseen liittyy asiakkaan kannalta oikeus kotouttamistukeen¹ ja oikeus tulkkaukseen. Asiakkailla on lisäksi oikeus saada neuvoja ja opastusta elämiseen uudessa asuinmaassaan. Kotouttamislaki antaa myös mahdollisuuden tarjota erityispalveluita asiakkaille, jotka eivät pysty vielä asioimaan niin sanotuissa normaalipalveluissa muiden kuntalaisten tavoin. Vastavuoroisesti maahanmuuttajalla on velvollisuus osallistua suunnitelman laatimiseen ja siinä sovittuihin toimenpiteisiin. Näin ollen kotouttaminen on asiakkaan sosiaalinen oikeus, joka luo siteen maahanmuuttajan ja julkisen vallan välille. Se rakentaa maahanmuuttajan sosiaalista ja kulttuurista kansalaisuutta monin tavoin jo paljon ennen kuin muuttajalla on mahdollisuutta viralliseen valtion kansalaisuuteen ja täysiin poliittisiin oikeuksiin.

Tässä artikkelissa tarkastelen *kotouttamista työnä* lakia laajemmasta näkökulmasta. Kotouttamistyötä tekevät monet muutkin kuin ne valtion työ- ja elinkeinohallinnon ja kuntien sosiaalitoimistojen työntekijät, joille suunnitelmien laatiminen kuuluu. Oikeastaan sitä tekevät kaikki, jotka työssään ovat tekemisissä Suomeen muuttaneiden

---

1. Kotoutumistuki on raha, jolla turvataan maahanmuuttajan toimeentulo kotoutumisajalta. Se vastaa suuruudeltaan työmarkkinatukea.

ihmisten kanssa silloin kun maahan muuttaneiden ihmisten kanssa työskentely on olennainen – ja tavalla tai toisella julkisesti tunnistettu – osa heidän tehtäviään. Heitä ovat esimerkiksi opettajat, Kelan virkailijat, terveydenhuollon työntekijät, maahanmuuttajille suunnattujen erityispalveluiden ohjaajat, projektityöntekijät ja turvapaikanhakijoiden vastaanoton ammattilaiset.

Sukupuoli, perheasema ja kulttuuritaustan erot kotouttamistyön arjessa

Analysoin seuraavassa ammattilaisten ja maahanmuuttaja-asiakkaiden kohtaamisia siitä näkökulmasta, miten ne rakentavat maahanmuuttajien arjen kansalaisuutta suhteessa kulttuuriseen ja etniseen taustaan, sukupuoleen ja perheasemaan. Maahanmuuttajatyöllä pyritään vahvistamaan asiakkaiden sosiaalisia oikeuksia ja kotouttamaan heidät suomalaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin ilman että he joutuisivat luopumaan muista kulttuurisista sidoksistaan. Samalla väistämättä tulkitaan heidän sosiaalista asemaansa suhteessa moniin erilaisiin yhteiskunnallisiin eroihin.

Asiakkaiden kulttuurinen tausta tulee maahanmuuttajatyössä esiin ensinnäkin kuulumisena johonkin tiettyyn etniseen tai kansalliseen ryhmään, kuten esimerkiksi siihen että asiakas on kotoisin Afganistanista tai on etnisesti venäläinen. Päätyökseen maahanmuuttajien kanssa työskentelevät ammattilaiset ovat kuitenkin oppineet, että tieto kuulumisesta johonkin ryhmään ei vielä auta eteenpäin työskentelyssä, vaan tutustuminen asiakkaaseen itseensä ja hänen paljon monimutkaisempiin taustoihinsa tai sidoksiinsa on välttämätöntä asioiden sujumiselle. Toiseksi kulttuuritausta tulee aineistossani esiin kuulumisena johonkin tiettyä etnistä ryhmää suurempaan kategoriaan kuten vaikkapa asiakkaan afrikkalaisuuteen tai uskonnolliseen vakaumukseen tai vastaavasti ei-uskovaisuuteen, maallisuuteen. Myös se, tuleeko asiakas urbaanista vai maalaistaustasta ja mikä hänen luokka- ja koulutusasemansa on,

ovat työntekijöiden mukaan merkittäviä tekijöitä sen suhteen, miten kotoutumisen prosessi sujuu.

Kolmanneksi kulttuuritausta tulee esille työntekijöiden yleisenä orientoitumisena kulttuurisiin, kielellisiin, uskonnollisiin jne. eroihin, jolloin ”maahanmuuttajuus” toimii ikään kuin ryhmäidentiteettinä. Silloin se ei kuitenkaan kannu mukanaan mitään tiettyjä merkkejä tai oletuksia siitä, kuka tai millainen kohdattava ihminen on, vaan tarjoaa ikään kuin tyhjän paikan erilaisille eroille. Tämä tyhjä paikka ei kuitenkaan ole absoluuttisen tyhjä eikä neutraali, vaan kolonialismin ja globaalien siirtolaisuuden historia on tuottanut sille kosolti muokailaisuuteen ja toiseuteen liittyviä, negatiivisia merkityksiä (Huttunen 2004; Ahmed 2000). Suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa suomalaisuus (tai suomenruotsalaisuus) on etnisyys, jota vasten ”muiden”, siis maahanmuuttajien, tausta väkisinikin heijastuu. Tämä ”maahanmuuttajan eroa merkitsevä paikka” voidaan eri tilanteissa täyttää sekä positiivisilla että negatiivisilla merkityksillä. Rasisisissa käytännöissä se tarjoaa oivan paikan ennakkoluuloisille ja syrjiville merkityksille, kun taas toisissa yhteyksissä se mahdollistaa positiivisen lähtökohdan kohtaamiselle. Maahanmuuttajien kanssa työskennellessä tämä paikka täyttyy sitä mukaa kun työntekijä tutustuu asiakkaaseensa lähemmin ja saa lisää informaatiota. Näin asiakkaasta tulee pikku hiljaa oma erityinen yksilönsä, jonka toiminnan ja ajattelun ymmärtämisen kannalta herkistyminen eroille on tärkeää.

Haastattelemiani ja havainnoimiani maahanmuuttajatyön ammattilaiset pyrkivät tietoisesti eroon liian yleistävästä kulttuurisesta kategorisoinnista, joka luonnehtii suurta osaa maahanmuuttajista ja kotouttamisesta käytävää julkista keskustelua (Keskinen, Rastas & Tuori 2009; KESKINEN). Esimerkiksi maahanmuuttajille suunnatuissa opaskirjoissa tämä ”suomalaisuus vastaan muunlaisuus” rakentuu usein karkean yleistävästi ja dikotomisoiden, eroja liioitellen. Tällöin suomalaiset nähdään melko yhtenäisenä ryhmänä ja maahanmuuttajat sen kautta, mitä suomalaiset eivät ole. (Vuori 2007, 2009.) Myös silloin, kun normaalipalveluissa toimivat ”tavalliset” työntekijät puhuvat monikulttuurisesta työstä tai työstä maahanmuuttajien kanssa, he

saattavat nojata kapeisiin ja aivan liian yleistäviin käsityksiin asiakkaan etnisyyden merkityksestä työotteelle (esim. HONKASALO; Herranen & Kivijärvi 2009). Ammattityössä kokemus on opettanut välttämään stereotypisointia, ja omaa aineistoani luonnehtiva eetos onkin mielestäni asiallinen uteliaisuus toisia kulttuurisia ja etnisiä taustoja kohtaan ja pyrkimys keskustelulle ja kyselemiselle avoimeen ilmapiiriin. Vaikka ammattilaiset pyrkivät vakavasti tähän, on kulttuurista kategoriointia ja yleistämistä kuitenkin käytännössä mahdotonta kokonaan välttää. Jonkinlainen yleistävä tieto on aina välttämätöntä, jotta erityistä tietoa voisi ymmärtää (Hall 1999; Phillips 2007, 58).

Samat kysymykset yleistämisestä, kategorioinnista ja mahdollisesta stereotypisoinnista koskevat myös ymmärrystä asiakkaiden sukupuolen, seksuaalisuuden ja näihin läheisesti kytkeytyvän perheaseman merkityksestä. Siinä missä tutkimani päätoimisesti maahanmuuttajatyötä tekevät suhtautuivat etnisyyden perusteella tehtyihin nopeisiin yleistyksiin varoen, jäi sukupuoleen, seksuaalisuuteen ja perheasemaan liittyvien erojen reflektointi jatkuvasti kesken. Tässä artikkelissa keskitynkin siksi analysoimaan episodeja, joissa sukupuoli, seksuaalisuus ja perheasema vaikuttavat asiakkaan tilanteen kohtaamiseen, mutta joissa työntekijät tai työn institutionaaliset kehykset ohittavat niiden merkityksen kotouttamisprosessille. Perheasemiin liittyvillä eroilla tarkoitan sukupuolten ja sukupolvien välisten suhteiden määrittelyä suvussa ja kotitaloudessa: muun muassa avioliittoa ja parisuhdetta, lasten huoltajuutta, hoivaa ja kasvatusta, huolenpitoa sairaista ja ikään-tyivistä, asumisen järjestelyjä, kotitalouden työnjakoa, työssäkäyntiä ja elättäjäyyttä sekä perheen asioista päättämistä.

Asiakkaista puhutaan aineistossani miehinä ja naisina ja samalla esimerkiksi kotiäiteinä ja perheenpäinä, vaimoina ja miehinä, tyttärinä, morsiamina ja nuorina miehinä, isovanhempina ja vanhuksina. Sekä haastatteluissa että tekstiaineistoissa pohditaan sukupuolten tasa-arvoa ja epätasa-arvoa, sukupuolten samanlaisuutta ja erilaisuutta. Tärkeää on, että myös kontakti asiakkaisiin rakentuu usein perheaseman kautta. Haastateltavani pitävät esimerkiksi tavanomaisena, että perheen raha-asioita hoitaa heidän kanssaan usein mies – perheen isä ja puoliso. Per-

heasema on ylipäänsä sosiaalityössä keskeinen tekijä, sillä se rakentuu jo pitkälti lainsäädännön kautta esimerkiksi lapsen ja huoltajan asemana, avioliiton tai rekisteröidyn parisuhteen solmimisessa ja purkamisessa ja siinä että toimeentulotuki määräytyy kotitalouden mukaan. Perheasema rakenteistaa institutionaalisia käytäntöjä eli sitä kuka kulloinkin on asiakas, ketä kuullaan ja miten työtä dokumentoidaan.

Maahanmuuttajien kanssa tehtävässä työssä asettuu erityinen haaste siinä, miten lapsen, äidin, isän, miehen ja vaimon sekä muiden perheen ja suvun jäsenten asema kulttuurisesti määrittyy. Pohjoismaissa ja Suomessa on ensinnäkin vahva (ja laeilla tuettu) näkemys siitä, että perhetyön ja sosiaalityön kohde on ennen muuta alaikäisistä lapsista ja heidän vanhemmistaan muodostuva, yhdessä asumisen kautta yhteen liittyvä ydinperhe (Yesilova 2009; Bryceson & Vuorela 2002, 28). Tämän ydinperheen sisällä keskeiset suhteet ovat vanhempien ja lasten välinen huolenpito- ja kasvatussuhde sekä puolisoiden välinen taloudellinen ja seksuaalinen suhde. Muut suhteet, esimerkiksi suhteet sisarusten välillä ja suhteet ydinperheen ulkopuoliseen sukuun ovat toissijaisia ja aktualisoituvat käytännöissä yleensä ikään kuin poikkeustapauksissa.

Tällainen ydinperhekeskeinen ajattelu on länsimaissa moderni ilmiö, ja sitä ylläpidetään jatkuvasti esimerkiksi juuri lainsäädännöllä. Toisaalta vahva lapsiperhekeskeinen perheymmärrys on erityisen vahva Pohjoismaissa ja niiden hyvinvointivalttiolisissa järjestelmissä, kun monessa muussa länsimaassa ymmärrys perheestä rakentuu voimakkaammin avioliiton varaan. Läntisiä hyvinvointiregüimejä onkin jaoteltu esimerkiksi sen mukaan, rakentuuko sosiaalipolitiikka aviosuhteelle ja vahvalle mieselättäjyydelle (perinteisesti esimerkiksi Iso-Britannia ja USA), äitiyden tukemiselle (Ranska) vai kahden elättäjän ja kahden hoivaajavanhemman mallille (erityisesti Pohjoismaat) (Anttonen & Sipilä 1996; Leira 2002, Kurki-Suonio 1999; Hobson 2002). Toisaalta suuressa osassa maailmaa sukulaisuus rakentuu kulttuurisesti ydinperhettä laajemman suvun varaan sekä polveutumisenä että avioliiton organisointina, ja näin elatus-, huolenpito- ja kiintymyssuhteiden pohja on laajempi (esim. Moore 2007; Eriksen 2004, 130–167).

Tämä ei tarkoita sitä, että eri perhekulttuureissa tai sosio-poliittisissa järjestelmissä kaikki perheet olisivat samanlaisia tai jakaisivat saman perhekäsityksen. Suomessa asuvien maahanmuuttajien lapsiperheistä esimerkiksi on viidennes yksinhuoltajien perheitä – luku on sama suomalaisten perheissä (Martikainen 2007, 56). Aihwa Ongin ajattelua seuraten kysymys sukulaisuuden merkityksestä pitäisi asettaa nyky-yhteiskunnissa pikemminkin kysymykseksi yhteisöllisyyden ja yksilöllisyyden poliittisesta ja taloudellisesta hallinnasta kuin kysymykseksi kulttuuristen traditioiden eroista (Ong 1999).

Kun globaali siirtolaisuus tuo erilaisista sukulaisuuskulttuureista ja sosiaalipoliittisten järjestelmien piiristä tulevat ihmiset yhteen, määrittellään myös perheasemia uudelleen. Maahanmuuttoa sääntelevissä laeissa ja institutionaalisissa käytännöissä Suomessa perhe määritellään hyvin suppeasti, ja määritelmää on viime vuosien aikana tiukennettu mm. kasvattilasten osalta. Toisaalta poliitikot ovat viime vuosina kiistelleet siitä, pitäisikö Suomen kansalaisuuden saaneiden ihmisten ikääntyneille vanhemmille myöntää oleskelulupa sellaisissa tapauksissa, joissa he ovat riippuvaisia Suomessa elävien lastensa huolenpidosta. Toiset vetoavat inhimillisiin näkökohtiin, toiset pelkäävät rajojen aukeamista vanhusten ”tulvalle” ja terveydenhuollon ja hoivapalvelujen kuormittumista.

Maahanmuuton myötä Suomessa asuvien perhemallien kirjo on kasvanut. Enemmistö kiintiöpakolaisista, turvapaikan saaneista ja myös paluumuuttajista tulee tällä hetkellä maista, joissa on vallalla näkemys perheestä laajempuna sukuna, jonka huolenpito- ja kasvatussuhteet, taloudelliset velvoitteet ja asumisen järjestelyt perustuvat ydinperhettä laajemmille yksiköille. Toisaalta näiden maahanmuuttajien ydinperheissäkin on usein suomalaisia perheitä enemmän lapsia (Helsingin ulkomaalaisväestö 2009, 20–23). Monien perhesiteet ylittävät valtioiden rajat, ja puhutaankin transnationaaleista eli ylijarjaisista perheistä (Bryceson & Vuorela 2002; Siim 2007; Tiilikainen 2007). Vaikka monien kantasuomalaistenkin perheenjäseniä ja sukua elää Suomen rajojen ulkopuolella, tätä perheiden levittäytymistä tuntuu Suomessa olevan vaikea ymmärtää maahanmuuttajien kohdalla. Yhtä vaikealta

tuntuu julkisessa keskustelussa olevan ymmärtää maahanmuuttajien halua saada yhdistää hajallaan asuvaa, jopa läheisintä perhettään, elämään yhdessä.

Tämän artikkelin tarinat kertovat kukin omalla tavallaan siitä, millaisia haasteita perhekulttuurien erot ja asiakkaiden perheasemien ymmärtäminen asettavat maahanmuuttajien kanssa tehtävälle työlle sekä arjen kansalaisuuden toteutumiselle. Tulkinnessa kiinnitän erityistä huomiota ristiriitaisuuksiin ja jännitteisiin kohtaamisissa. Olen valinnut esimerkit tietoisesti niin, että ne avaavat näkymiä vaikeisiin kysymyksiin. Tarinoiden jatko jää auki ja lukijan pohdittavaksi. Esimerkkieni ammattilaiset joutuvat toimimaan yllättävissä tilanteissa ja nojautumaan kaikkeen siihen kulttuuriseen tietoon kulttuurieroista, sukupuolesta ja perheestä, mikä heille on vuosien mittaan kertynyt sekä ammattilaisina että tavallisina kansalaisina.

Sulhanen ja hänen tuleva puolisonsa

Työvoimatoimiston virkailija ja sosiaalityöntekijä osallistuvat yhdessä pakolaisasiakkaan kotouttamissuunnitelman tekoon Suomessa asumisen alkuvaiheessa. Jos asiakas on työkäinen työnhakija, vastuu jää työvoimatoimistolle. Jos asiakas kuitenkin tarvitsee toimeentulotukea, hän jatkaa asioimista myös sosiaalitoimistossa, ja samalla sosiaalityöntekijällä on tilaisuus keskustella muistakin asiakkaan asioista.

Seuraavan tarinan nuori mies opiskelee kieltä, käy töissä mahdollisuuksien mukaan eikä yleensä tarvitse sosiaalityön tukea. Nyt ei töitä ole ollut ja terveydenhoidosta on aiheutunut asiakkaalle ylimääräisiä kuluja. Asiakas on hakenut kesätöitä 18 eri paikasta, mutta yksikään hakemus ei ole johtanut työnantajan soittoon. Tämä on yleinen kokemus ulkomaalaistaustaisilla työnhakijoilla. Mies on ollut Suomessa pakolaisena alle kolme vuotta ja kuuluu kotouttamislain piiriin.

Asiakas kertoo ajankohtaiset kuulumisensa. Hän on juuri ollut virallisessa suomen kielen kokeessa ja pärjännyt siinä hyvin. Työvoimatoimistossa on ollut puhetta ammatillisista koulutuksista, jotka alkavat seuraavana syksynä. Sosiaalityöntekijä kehuu asiakkaan koulutus- ja kotoutumissuunnitelmia ”oikein hyväksi ja realistisiksi”. Asiakkaan ja työntekijän suhde vaikuttaa lämpimältä ja sujuvalta.

Mies on kihlautunut synnyinmaastaan kotoisin olevan naisen kanssa, joka asuu nyt pakolaisena muualla Aasiassa. Miehellä on tarkoitus hakea morsian Suomeen kesällä. Sosiaalityöntekijä neuvoo, että miehen pitää avioitua ulkomailla ennen kuin vaimolle voi hakea oleskelulupaa Suomeen. Niin kauan kuin asiakas saa työmarkkinatukea, hän ei kuitenkaan saa matkustaa yli viikoksi ulkomaille. Siksi työntekijä neuvoo asiakasta katkaisemaan työmarkkinatuen matkan ajaksi ja ilmoittautumaan uudestaan työttömäksi heti palattuaan. Asuntoakin kannattaa hakea vasta kun opiskelupaikka selviää.

Kun töitä ei ole ollut, ei miehellä tai hänen perheellään ole varaa maksaa matkaa, vaan asiakas harkitsee lainaa. Sosiaalityöntekijä toteaa, että parasta asiakkaalle olisi, jos tämän ei tarvitsisi lainkaan hakea toimeentulotukea vaikka tekisi tiukkaakin. Silloin hän voi sekä säästää että ottaa lainaa. Aiemmin asiakas onkin pystynyt säästämään hyvin pienistä tuloistaan. Työntekijä näyttää opaskirjaa ja sanoo, ettei kysymys ole yksittäisen työntekijän mielipiteestä vaan laista, jolle hän perustaa neuvonsa ja päätöksensä. ”Ymmärrän”, vastaa asiakas.

Kun asiakas on lähtenyt, sosiaalityöntekijä kehuu harjoittelijalle, että nuori mies on hoitanut asiansa erinomaisesti. Hän kertoo myös miehen avioitumissuunnitelmista, ja selittää miehen etnisen ryhmän avioliiton solmimisen käytännöistä, siitä kuinka avioliitot sovitaan perheiden kesken ja puoliso on usein myös sukulainen. Sosiaalityöntekijä palaa asiaan vielä myöhemmin ja epäilee, onko asiakas itse halukas menemään tällä tavoin naimisiin. Hän kertoo, että on sääli asiakasta. Hänen mielestään mies voisi hyvinkin löytää puolison Suomesta.

Asiakkaan asiat ovat hyvin ja sekä asiakas että työntekijä ovat sitä mieltä, että hänen kotoutumisen prosessinsa on sujunut hienosti. Vain yksi

seikka panee minut analysoimaan tätä positiivisen yhteistyön hengessä sujunutta kohtaamista sukupuoli- ja perhenäkökulmasta. Miksi sosiaalityöntekijä toivoo, että asiakas löytäisi puolison Suomesta? Omasta mielestäni asiakas kertoi avioitumissuunnitelmistaan ilman epärointiä tai negatiivisia tunteita, joista voisi päätellä, että liitto ei olisi hänelle mieluinen. Onko hän aiemmin suunnitellut muunlaista avioliittoa? Vai onko sopimusavioliitto vain muuten sosiaalityöntekijälle (kuten monille muillekin Suomessa) vieras ja etäinen asia, jota hän pitää miehelle huonompana ratkaisuna kuin ilman suvun ja perheen suoraa vaikutusta solmittua liittoa? Vai onko parikymppinen ”poika” ylipäänsä vielä niin nuori, että avioliitto tuntuu aikaiselta? Näihin kysymyksiin minun on tietenkin mahdotonta vastata. Asioimistilanteessa sosiaalityöntekijä ei kommentoinut miehelle itselleen aviosuunnitelmia epäillen, vaan selitti huolellisesti, miten asiakkaan pitää hoitaa asiat viranomaisten kanssa, ettei morsiamen hakumatkasta seuraa ongelmia.

Keskenään ja minun kanssani työntekijät keskustelivat toisinaan siitä, miten vaikea suurempia perheverkostoja on hahmottaa etenkin silloin, kun aviosuhteet, huoltajuussuhteet ja muut sukulaissuhteet kietoutuvat monin tavoin yhteen. Niiden ymmärtäminen on tärkeää, jotta asiakkaan kanssa pystyy keskustelemaan laajasti hänen asioistaan ja mahdollisista huolistaan. Erityisesti keskusteluissa nuorten parisuhteiden solmimisesta oli kuitenkin sävyjä, jotka kertovat siitä, että työntekijät pitävät liitoista sopimista negatiivisempina kuin yhteen menoa nuorten keskinäisellä päätöksellä ilman vanhempien ja muun suvun suurempaa vaikutusta. Toisaalta työntekijät kuitenkin näyttävät pitävän aiemmin solmittuja, jo vakiintuneita liittoja asiakaskunnassaan aivan tavanomaisina riippumatta siitä, miten ne on aikanaan solmittu. Hyvinkin tyypillinen tapa kommentoida esimerkiksi asiakasperheiden sukupuolen mukaan eriytynyttä työn- ja vastuun jakoa ”meidän asiakaskunnassa” tavalliseksi kertoo siitä, ettei vanhemman sukupolven perheymmärrystä kyseenalaisteta. Ammatillaiset odottavat jonkinlaista parisuhteiden muutosta maahanmuuttajien asettuessa Suomeen, ja tämä muutos ymmärretään nykyaikaistumiseksi, modernisaatioksi (Mohanty 1999; Brah 1996, 72–79; KESKINEN).

Äiti peiton alla

Seuraava tarina kertoo tilanteesta, joka ei ole jokapäiväinen mutta ei myöskään täysin yllättävä tai poikkeuksellinen. Se kertoo myös ammattilaisten ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden huolesta siitä, kuinka vaikeita tilanteita saattaa kätkeytyä sen alle, että ammattilaiset eivät pääse aina luontevasti ja säännöllisesti tapaamaan naisiasiakkaita eivätkä viranomaisten luona asioivat miehet tai muut perheenjäsenet välttämättä osaa tai halua kertoa naisten tilanteista kotona.

Sosiaalityöntekijä kertoo edellisestä päivästä, jolloin hän on ollut kotikäynnillä terveydenhoitajan kanssa perheessä, jossa suuren lapsiperheen äiti makaa sairaana peiton alla eikä puhu mitään. Terveydenhoitaja kertoo minulle kahvihuoneessa samasta käynnistä.

Tieto äidin huonosta kunnosta oli tullut esille lähes sattumalta. Isä oli kertonut siitä muiden asioiden ohessa, kun oli käynyt sosiaalitoimistossa asioimassa. Kotikäynti järjestettiin pikaisesti. Käynnillä oltiin kolme tuntia, ja aika meni paljolti siihen, että terveydenhoitaja järjesti kiireistä apua: soitteli keskussairaalaan ja laboratorioon ja neuvoi aviomiestä laboratorionäytteen toimittamisessa.

Nyt seuraavana päivänä sosiaalityöntekijä hoitaa asiaa omalta osaltaan eteenpäin. Terveydenhuollon puolella järjestetään naisen jatkohoitoa. Sosiaalityöntekijän äänestä kuuluu suuri huoli. Äiti on vähän aiemmin kotiutettu sairaalasta, jossa hänelle on tehty kohdun kaavinta. Hän vuotaa verta. Sosiaalityöntekijä kertoo, että hänellä on aiemmin diagnosoitu vakava mielenterveyden ongelma. Sairaalasta ei ole osattu pitää huolta hänen jatkohoidostaan niin että hän olisi ymmärtänyt ohjeet eikä tietoa avun tarpeesta ole välitetty erityispalveluihin.

Työntekijät ovat surullisia siitä, miten vähän keinoja heillä on saada tietää näinkään suurista ongelmista tarpeeksi ajoissa. Äiti makaa peiton alla eikä puhu. Isä ja lapset ovat yrittäneet pärjätä keskenään.

Muistiinpanoissani on asiasta vain niukasti. Muistan kuitenkin vuosien jälkeen työntekijöiden ahdistuksen, ja toisaalta helpotuksen siitä, että nyt vihdoinkin asia alkoi selvitä. Äidin hoitoa alettiin järjestää, samoin kuin selvittää laajemminkin perheen tilannetta ja tarjota apua myös isälle ja lapsille.

Aineistossani on paljon muitakin merkintöjä asiakkaiden mielen-terveyden ongelmista ja niiden vaikutuksista työhön. Pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden psyykkiset ongelmat johtuvat osaltaan traumaattisista kokemuksista, jotka ovat johtaneet muuttoon, osaltaan niistä kokemuksista, joita itse muutto ja asettuminen Suomeen on tuonut tullessaan. (Pirinen 2008.) Toki kaikessa sosiaalityössä joudutaan aina kohtaamaan myös asiakkaiden mielenterveysongelmia, mutta maahanmuuttajien kotouttamiselle ne asettavat aivan erityisiä haasteita. Kun asiakkaalla on psyykkisiä huolia, joutuvat muut asiat odottamaan. Samalla aika kuluu eikä asettuminen uuteen yhteiskuntaan voi edistyä. Tutkimuskaupunkini erityispalveluissa on pieni psykiatrinen ryhmä, mutta heidän resurssinsa ovat hyvin rajalliset. Normaaleissa mielenterveyspalveluissa on vain vähän valmiuksia hoitaa maahanmuuttaja-asiakkaiden erityisongelmia. Kuten tässä tarinassa, ei asiakkaan tilanne myöskään helposti hahmotu kenellekään kokonaisuutena, kun asioita hoidetaan yksi erityinen ongelma kerrallaan.

Pienistä kenttämuistiinpanojen kertomuksista ja haastattelujen maininnoista minulle rakentuu myös kuva, että monilla maahanmuuttajien kanssa työskentelevillä ihmisillä on huoli siitä, että osa apua tarvitsevista Suomeen muuttaneista ihmisistä jää ilman tukea sellaisissa tilanteissa, joissa he sitä vakavasti tarvitsisivat. Erityisen usein mainitaan ne naiset, jotka ovat menneet naimisiin joko suomalaisen tai maahanmuuttajan kanssa ja saaneet siten oleskeluluvan avioliiton perusteella. Heille eivät kenttätyöni aikaan kuuluneet maahanmuuttajien erityispalvelut eikä heillä ollut oikeutta kotouttamispalveluihin. Oletus siis on, että puoliso auttaa heitä asettumaan Suomeen, mutta siitä ei tietenkään ole takeita. Toisaalta suomalainen yhteiskunta on niin monimutkainen, ettei voi olettaa että perheenjäsenen ja muun

epävirallisen verkoston apu riittää. Heidän ei myöskään voida ajatella opettavan suomen tai ruotsin kieltä.

Työntekijöiden puheessa rakentuu kuva kotiäideistä, joita huoli koskee aivan erityisesti. Naisilla, jotka käyvät töissä kodin ulkopuolella, on joka tapauksessa enemmän kontakteja suomalaiseen yhteiskuntaan ja muihin ihmisiin, mutta kotiäitien tilanne tulkitaan hankalaksi. Kotiäideillä ei aina ole mahdollisuutta kielen oppimiseen, eikä kaikilla ole sukua ja ystäviä Suomessa. Aivan erityinen huoli on naisista, joita puoliset – joko valtaväestöön kuuluvat tai ulkomaalaistaustaiset – pahoinpitelevät tai pitävät eristyksissä muista ihmisistä. Huoli ei ole turha, ja tällaisten naisten on toisinaan ollut vaikea löytää apua ja tukea suomalaisilta viranomaisilta (Keskinen 2011b).

Silloinkin kun muuttaja on erityispalvelujen asiakas, hänen tilanteensa systemaattinen seuraaminen on työntekijöille usein haasteellista, jos hän itse ei hakeudu aktiivisesti asioimaan. Vaikka kertomus peiton alla makaavasta äidistä ei kuvaa aivan jokapäiväistä tilannetta maahanmuuttajatyössä, se paljastaa oleellisen seikan erityisesti sosiaalityön osalta. Jos säännöllinen ja aktiivinen kontakti asiakkaisiin on toimeentuloasioiden varassa, joita vallitsevan käytännön mukaan voi hoitaa yksi aikuinen perheenjäsen (yleensä perheen isä tai äiti), voi toinen puolisoista jäädä tavoittamatta pitkäksi aikaa.

Haastattelemani sosiaalityöntekijät puhuivat tämän käytännön ongelmista. Toimeentulotukeen liittyvä sosiaalityön tietojärjestelmä vaatii jokaiselle kotitaloudelle ”päämiehen”, jonka nimiin laskelmat kirjataan. Järjestelmä valitsee tutkimuspaikkakunnan käytännön mukaisesti perheen pääksi aina miehen, jos kyse on pariskunnasta. Järjestelmä osoittaa myös esimerkiksi kotiin lähetetyt kirjeet automaattisesti päämiehelle. Tämän vuoksi työntekijät lisäävät osoitteisiin ja puhutteluun usein myös vaimon nimen. Näin heidän täytyy ikään kuin joka kerta vahvistaa erikseen vaimon asema tasaveroisena asiakkaana. Jos vain toisella on tapana hoitaa asioita, he kysyvät aktiivisesti toisen kuulumisia ja pyytävät toisinaan asiakasta tulemaan vaikkapa seuraavalla kerralla puolisonsa kanssa. Kun on aika päivittää kotouttamissuunnitelmaa,

kutsutaan asianomainen asiakas luonnollisesti keskustelemaan itse. Tätä ei kuitenkaan tehdä kovin usein, ja siksi tapaamisten välit voivat olla pitkiä. Kaiken kaikkiaan suuri osa sosiaalitoimiston käynneistä koskee kuitenkin toimeentuloon liittyviä asioita, ja siksi molempien ei voida olettaa tulevan paikalle. Sitä paitsi, jos perheessä on pieniä lapsia, pitäisi heidät silloin joko ottaa mukaan tai järjestää heille hoito-asiain ajaksi, eikä kumpaakaan ole helppoa järjestää. Silloin kun puolestaan käsitellään vanhempien henkilökohtaisia asioita tai ongelmia, ei lasten läsnäolo ole suotavaa.

Työntekijät tekevät virastotyötä, mutta myös kotikäyntejä. Kotikäynnit, joista tämäkin tarina kertoo, ovat kotouttamistyölle tärkeä väline. Niihin ei kuitenkaan ole resursseja kovin usein, ja ensimmäisen tutustumiskäynnin jälkeen niihin vaaditaankin usein jokin erityinen huoli, kuten tässä tarinassa yllättäen esiin tullut tieto äidin sairaudesta, tai kuten seuraavassa tarinassa, lastensuojeluilmoitus. Ohjaajat tekevät toki kotikäyntejä sosiaalityöntekijöitä useammin ja usein nimenomaan asumiseen tai lapsiin liittyvien asioiden hoitamisessa. Kotikäynnit ovat sosiaalityön (ja terveydenhoidon) perinteinen väline, jota nyt sovelletaan maahanmuuttajatyössä. Kotouttamislaissa tai muissa institutionaalisissa yhteyksissä sitä ei mainita. Silloin kun kotouttamisesta vastaavat työvoimaviranomaiset, jäävät perhetyö, kotikäynnit ja yhteistyö kokonaan työntekijän apukeinojen ulkopuolelle.

Oleellista kuitenkin on, että vaikka yksittäiset tilanteet voivat ratketa hyvään tai huonoon suuntaan, ei suomalaisilla maahanmuuttajatyötä tekevillä ammattilaisilla ja viranomaisilla ole juuri mitään systemaattisia keinoja löytää niitä asiakkaita, joilla on ongelmia ja puuttua ongelmiin silloin, kun on puuttumisen aika. Suomessa ei ole vahvaa yhteisöllisen tai jopa ”etsivän” sosiaalityön perinnettä, jossa työntekijät kiinnittyisivät esimerkiksi alueellisiin tai yhteisöllisiin verkostoihin ja toimisivat niiden avulla (Roivainen 2008).

Sosiaalityön yhteyttä työmarkkinoiden ulkopuolella oleviin maahanmuuttajiin, enimmäkseen kotiäiteihin tai ikääntyviin tai sairastaviin asiakkaisiin, pitää yllä sosiaalityöntekijöiden tehtävä hoitaa

kotouttamislain mukaiset tehtävät heidän kanssaan. Työmarkkinoiden käytettävissä olevien asiakkaiden kanssa kotouttamissuunnitelmat laaditaan ja suunnitelman mukaisiin toimenpiteisiin ryhdytään työvoimatoimistossa, tosin ainakin aluksi yhteistyössä sosiaalityöntekijöiden kanssa. Juuri tämä institutionaalinen jako tekee naisista kotiäiteinä erityisen asiakasryhmän. Työvoimaviranomaiset organisoivat itse tai valvovat julkisten organisaatioiden tuottamia kotoutumista edistäviä ”toimenpiteitä” kuten kieli- ja kotouttamiskoulutus ja muihin opintoihin valmentamista, työharjoitteluja ja osallistumista ammatillisiin tai toisen asteen opintoihin.

Näin kotiäideistä tulee poikkeava aikuisryhmä, jolle ei ole tarjolla läheskään yhtä systemaattista tukea kuin työvoimatoimiston asiakkaille. Usein heille erityisesti suunnatut kurssit, virkistystoiminta ja muu tuki on kolmannen sektorin toimijoiden ja erilaisten projektien vastuulla, silloin kun ylipäänsä mitään on tarjolla.

Eri maahanmuuttajaryhmien kansalaisuutta ehdollistavien ulossulkevien ja mukaan kutsuvien prosessien kannalta tämä institutionaalinen vastuunjako on tärkeä. Kansalaisjärjestöjen ja usein erilaisten suhteellisen lyhytaikaisten projektien organisoima koulutus ja muu toiminta ajatellaan ensiksikin toissijaiseksi. Käytännössä se on huonosti resursoitua ja lyhytjänteistä työtä, jota tehdään paljon vapaaehtoisvoimin ja ammatillisesti koulutettuja tai kokeneita työntekijöitä on vähän. Projektien määräaikaisuus ja huono rahoitus estää usein toiminnan systemaattisen kehittämisen. (Tuori 2009.) Julkinen valta on siirtänyt suuren osan vaativammasta sosiaalisesta työstä projektien kontolle (Rantala & Sulkunen 2006).

Toisesta näkökulmasta juuri tällaiset projektit voivat olla kansalaisuutta ja kotoutumista vahvistavia, koska niissä kansalaisyhteiskunnan toimijat pyrkivät usein erityisesti maahanmuuttajien kuulumisen ja osallisuuden vahvistamiseen sen sijaan että niissä painottuisi kielen- ja yhteiskuntatiedon oppimisen muodollinen puoli.

Huoli kotiäideistä on myös etnisesti värittynyt. Kuulemani esimerkit kertovat muslimiperheiden naisista ja aasialaisista, usein suomalaisten kanssa avioituneista naisista. Ylipäänsä maahanmuuttajanaisen,

”toisen naisen kuva”, on aineistossa usein implisiittisesti uskonnollisesti sitoutuneen muslimin figuuri (ks. myös Hirsiaho 2007, 244–245). Tutkimuskaupungissani erityispalvelujen piirissä on paljon muslimeja, jotka ovat kotoisin erityisesti Lähi-idän alueelta, joten kuva ei ole irrallaan työntekijöiden kokemuksista. Muslimikulttuureista tulevissa perheissä on usein keskimääräistä enemmän lapsia, ja islamin sukupuolikäsitykseen liittyy vahvasti ymmärrys naisten roolista lasten ja kodin hoitajana, joten myös kotiäitejä – ja pitkäaikaisesti kotona työskenteleviä – on näissä ryhmissä enemmän kuin muissa suomalaisissa. Toisaalta asiakasryhmiin kuuluu myös muslimiperheitä, joissa ei ole paljon lapsia tai joissa äiti käy töissä. Työntekijöiden mukaan asiakkaita on sekä uskovaisia että maallistuneita asiakkaita, muslimeja ja muiden uskontojen kannattajia.

Implisiittinen ”muslimikotiäidin kuva” onkin ymmärrettävissä sitä laajempaa kulttuurista taustaa vasten, että ”maahanmuuttajan kuva” on yhä enenevässä määrin Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa yleistetty kuva muslimista (Modood 2007). Stereotyyppisimmillään se on negatiivinen ja ennakkoluuloinen kuva muslimimiehestä ja hänen huiviin tai huntuun pukeutuvasta vaimostaan tai tyttärestään (Männistö 1999). Kuvassa sekoittuvat uskonto ja poliittisen islamin ääriliikkeet, eikä sen takaa ole helppo nähdä erilaisia yksilöitä, jotka edustavat erilaista suhdetta uskontoon ja yhteiskuntaan (JUNTUNEN). Tämän negatiivinen kuva mahdollistaa musliminaisten näkemisen uhrina ja estää heidän näkemistään aktiivisina kansalaisina (Yang 2009).

”Kodin seinien sisään jäävän naisen” kuvaan mahtuu kuitenkin myös muita kuin musliminaisia, ennen muuta mielikuvia Suomeen avioitumisen kautta muuttaneista vaimoista, jotka saattavat olla naimisissa valtaväestöön kuuluvan, suomalaisen miehen kanssa. Tämä ryhmä on tutkimieni maahanmuuttajille suunnattujen erityispalveluiden näkökulmasta kuitenkin marginaalinen, sillä nämä naiset eivät ole kuuluneet niiden asiakaskuntaan.

Vaikka maahanmuuttokysymysten kanssa työskentelevillä ammatillisilla ja kansalaisjärjestöillä on vakava huoli ilman tarvitsemaansa apua ja tukea jäävistä naisista, on huoleen tarttuminen nykykäytän-

nöissä monesti vaikeaa. Se ei tunnu sopivan suomalaisen yhteiskunnan sosiaaliin huolenaiheisiin ja niihin keksittyjen apukeinojen piiriin. Toisaalta edellytetään naisilta itseltään kykyä etsiä apua, toisaalta odotetaan toisten perheenjäsenten ja erityisesti miesten pystyvän ja haluavan huolehtia avun ja tuen hakemisesta. Huolella on myös muita negatiivisia seurauksia, sillä se estää paradoksaalisesti näkemästä vaimoja, äitejä ja tyttäriä itsenäisiin valintoihin ja toimintaan kykenevinä naisina. ”Kotiäidin” kuva on kovin usein passiivinen ja hailakka (Vuori 2009).

Niiden perheiden kohdalla, joissa on alaikäisiä lapsia, lasten asioissa kontaktia otetaan sosiaalityöstä käsin muita perheitä aktiivisemmin. Lapsiperheiden asioita hoitavat sosiaalityöntekijöiden ja etuuskäsitelijöiden lisäksi erityiset lapsiperheisiin erikoistuneet ohjaajat. Myös kotikäyntejä tehdään useammin, jolloin työntekijät voivat rakentaa kontaktia äiteihin ja vaimoihin. Mutta millaisen suhteen äiteihin tuottaa lapsiperheohjaajien keskittyminen lasten ja nuorten tilanteiden seuraamiseen? Kun lastensuojeluun liittyvä lainsäädäntö ohjaa huomiota lähinnä niihin seikkoihin, jotka ovat lapsen tilanteen kannalta oleellisia, on mahdollista, että äitiä on vaikea yhtäaikaa hahmottaa sekä äitinä että naisena, jolla on myös äitiydestä poikkeavia tarpeita ja toiveita. Tässä suhteessa nykysosiaalityössä tehty institutionaalinen jako lapsiperhe- ja aikuissosiaalityöhön on ongelmallinen, sillä molemmissa perheissä toki on myös aikuisten asioita hoidettavana (Juhila 2008a).

Artikkelin viimeinen tarina kertoo juuri tällaisesta kotikäynnistä, joka sai alkunsa kun naapuri oli ilmoittanut huolensa asuintalon rappukäytävässä itkevästä lapsesta. Sosiaalityössä tällaista ilmoitusta käsitellään lastensuojeluasiana ja sosiaalityöntekijän velvollisuus on selvittää, onko syytä lastensuojelulliseen puuttumiseen.

Paketti yksinhuoltajaäidin lattialla

Sosiaalityöntekijä, lapsiperheohjaaja ja harjoittelija ovat kotikäynnillä. Asiakas on yksinhuoltaja. Hän on muuttanut Suomeen vajaa vuosi sitten ja perhe on asunut vasta puolisen vuotta tässä asunnossa. Asiakkaan suureen lähiperheeseen kuuluu kolmen eri sukupolven miehiä, naisia, tyttöjä ja poikia. He asuvat kahdessa eri kotitaloudessa, mutta ovat paljon, jopa päivittäin tekemisissä toistensa kanssa. Molemmissa kotitalouksissa on alaikäisiä, huollettavia lapsia, jotka ovat sekä biologisia että lähisukulaisten jälkeläisiä. Tilanteessa on läsnä myös asiakkaan lähiperheen teini-ikäisiä nuoria.

Pitkän käynnin aikana selviää, että lapsen, äidin ja muun perheen asioissa ei ole mitään erityistä akuuttia huolen aihetta. Sosiaalityöntekijä on selvittänyt asioita normaalin käytännön mukaan myös esimerkiksi keskustelemalla päivähoiton työntekijöiden kanssa.

Asiakas tuntuu minusta koko käynnin ajan varautuneelta, mikä on tietenkin luonnollista, onhan käynnin kerrottu syy sen selvittäminen, huolehtiiko hän omasta lapsestaan riittävän hyvin. Kun työntekijöiden mielestä huoli on väistynyt ja teemme jo lähtöä, kysyy sosiaalityöntekijä, olisiko asiakkaalla vielä jotakin asiaa.

Asiakas sanoo, että vielä on yksi asia. Hän hakee keittiöstä paketin ja poimii sisältä mustat pitsiset alusvaatteet. Hän tiputtaa ne eteisen lattialle ja sanoo: ”Nämä tulivat postiluukusta tänään”. Seuraa hetken hämmennys. Ei nimeä, ei osoitetta, vain paketti ja sen sisältö, nyt levällään lattialla.

Eräs työntekijöistä katkaisee hiljaisuuden sanomalla ”Somebody likes you”, joku pitää sinusta. Asiakas reagoi nopeasti: ”It is not liking”, ja toinen työntekijä vahvistaa, ettei kyse ole pitämisestä.

Tunnelma on ahdistunut ja hämmentynyt. Asiakas ja toinen perheeseen kuuluva nuori nainen toistavat, kuinka inhottava asia on. Harjoittelija, joka on tähän asti ollut melko hiljaa, sanoo myös että teko on inhottava, sillä jonkun on täytynt varta vasten tuoda paketti postiluukusta. Hän – tilanteen ainoa mies – antaa teolle myös nimen ”seksistinen”. Toinen nuorista naisista naurahtaa; ”seksistinen”

ei välttämättä kuulosta tuomitsevalta, vaikka se suomalaisten läsnäolijoiden korvissa sitä kenties on.

Sosiaalityöntekijä yrittää selvittää lisätietoja: Kuka on voinut tuoda paketin? Pidetäänkö kerrostalon ulko-ovea auki? Hän kehoittaa kysymään, voiko joku ystävä olla tuonut ”lahjan”. Nuoret naiset vakuuttavat useaan otteeseen, että kukaan afrikkalainen ei toisi lahjaa ilman antajan nimeä. Alusvaatteiden nimeäminen lahjaksi ahdistaa heitä silmin nähden. Silti työntekijä kysyy toistamiseen, voisiko jollakin tutulla olla huono huumorintaju.

Sosiaalityöntekijä kyselee, mitä asiakas aikoo tehdä asialle. Hän sanoo, että asiakas voi soittaa poliisille, ja että ilmoittaminen voi olla hyvä asia, jos ”tulee vielä uusia”. Sosiaalityöntekijä kuitenkin painottaa, että asiakas päättää itse, ja toistaa useaan kertaan ”it is up to you”. Se kuulostaa minusta yhtä paljon asian siivoamiselta pois omista käsistä kuin asiakkaan oman päätösvallan korostamiselta. Ehkä se johtuu siitä, että englantia ei ole kenenkään oma äidinkieli ja rankassa tilanteessa on vaikea löytää sanoja? En tiedä. Seison eteisessä keskellä tilannetta enkä osallistu keskusteluun. Tunnen itseni voimattomaksi.

Pikku hiljaa sosiaalityöntekijäkin löytää myös muita sanoja ja lupaa, että ohjaaja ja hän voivat auttaa jos asiakas haluaa. Hän lupaa myös itse kysyä poliisilta mitä voi tehdä. Silti hän tai kukaan muu työntekijöistä ei missään vaiheessa määrittele asiaa sellaiseksi, jossa sosiaalityön ammattilaisilla voisi olla itsellään aktiivisempi rooli. Hän toistaa, että on poliisin asia hoitaa tällaisia asioita ja varottelee, ettei naapureita voi suoraan syyttää. Hän myös kehottaa asiakasta suojelemaan pientä lastaan asialta, mutta ei puhu paketista tilanteessa olevan perheen toisen jäsenen, nuoren tytön, kanssa. Iästään huolimatta hän ei määriytilanteessa lapseksi, jota pitää suojella tai jolle pitää selittää asioita.

Ohjaaja ei enää ota vahvasti osaa keskusteluun mutta myötäilee nyt teon tuomitsemista. Myöhemmin autossa työntekijöiden kesken hän palaa asiaan ja katu ensimmäistä sanallista reaktiotaan, kenties hämmennyksestä kumpuavaa asian leikiksi lyömistä.

Lähtiessämme asiakas kertoo tunteneensa pelkoa kun näki pake-
tin. Hän tiputtaa paketin uudelleen lattialle ja tallaa sen päälle. Muut
eivät ehkä huomaa. Kukaan ei kysy, pelkääkö hän pahempaa.

Työntekijöiden paluumatkalla autossa on hetki hiljaista. Nuori
harjoittelija avaa kaikesti puheen ja puhuu nuorten miesten huonos-
ta huumorista, joka menee liian pitkälle. Hän vetää rajan miesten
käyttäytymiselle: ”Voisivat tyytyä katselemaan kaupungilla”. Mietin,
miksi hän ajattelee, että kyseessä on miehen tai miesten teko, ja vieläpä
nuorten miesten. Ehkä vain siksi, että asiakas on kaunis nuori nainen?
Harjoittelija tulkitsee alusvaatteet merkiksi seksismistä, joka herättää
hänessä kommentin siitä, etteivät nuoret miehet osaa lähestyä nuorta
naista oikealla tavalla. Samalla hän ikään kuin lieventää sitä, miten itse
tilanteessa tuomitsi asian aluksi vahvemmin kuin toiset, keski-ikäiset
työntekijät.

Naistyöntekijä sanoo, että paketin on voinut tuoda naisenkin.
Molemmat naistyöntekijät pohtivat naapureiden osuutta. Käynnin
aikana on käynyt ilmi, että osa naapureista tuntuu suhtautuvan negatiivisesti tai kyräillen perheeseen. Työntekijät miettivät mitä kaikkea
naapurit saattavatkaan keksiä kiusaksi. He toteavat, että asunnossa
käy paljon sukulaisia ja ystäviä, ja se voi saada naapurit ”ajattelemaan
vaikka mitä”.

Kotikäynnin aikana työntekijät tulkitsevat paketin vaihtoehtoisesti joko
nuorta naista kohtaan osoitetuksi ihailevaksi eleeksi tai seksuaaliseksi
häirinnäksi. Tilanteen jälkeen autossa kaikki yhtyvät ajatukseen, että
teko oli naista loukkaava. Samalla he tuntuvat ehdottavan, että naapurit
tulkitsevat perheen vieraat seksin ostajiksi, vaikka kukaan ei sano sanaa
prostituutio, seksi tai seksiyö. Mihin muuhunkaan kuin seksiin mustat
niukat pitsialusvaatteet kulttuurissamme viittaavat?

Ilmassa on vielä yksi tulkinta tapahtumalle, jota kukaan ei kuiten-
kaan sano ääneen: rasismi. Sanaa rasismi ei käytetä. Arkipäivän rasismin
(Essed 1990; Rastas 2005, 2007) rankatkin ilmenemismuodot ovat
työntekijöille tuttuja, sillä puhe kääntyy tapaukseen jossa erään isästä,
äidistä ja vauvasta koostuvan maahanmuuttajaperheen auto oli jokin

aika sitten poltettu. Seuraavaksi siirrytään kuitenkin puhumaan siitä, miten myös suomalaiset voivat olla kamalia toisilleen.

Tunnelma autossa on ahdistunut, mutta nimiä tilanteelle ei tunnu löytyvän eikä kysymys siitä, mitä he sosiaalityön edustajina voisivat tehdä, tule puheeksi. Kukaan ei myöskään suoraan tulkitse pakettia uhkaukseksi, vaikka asiakas itse kertoo kokeneensa pelkoa kun näki paketin sisällön.

Olen pitkin tutkimusta kiinnittänyt huomiota työn kirjaamiseen tietojärjestelmään, ja siksi kysyn vielä matkan lopuksi, kuka kirjaa käynnin koneelle. Ohjaaja sanoo kirjaavansa sen kohtaan ”lapset”. Myös sosiaalityöntekijä varmasti kirjaa lastensuojelun osalta sen, että ilmoittajan huoli oli tällä kertaa turha. En kysy asiasta myöhemmin enkä tiedä, kirjattiinko tieto paketista, asiakkaan pelko ja mahdollinen yhteys poliisiin mihinkään. Käynti kirjautui siis lastensuojeluasian osalta, mutta entä mahdollisen rasismien, seksuaalisen uhkan tai naapurisuhteiden osalta? Kirjoittiko harjoittelija asiasta harjoitteluraporttiinsa? En voi myöskään tietää, miten itse kukin työntekijöistä hahmotti episodin omassa mielessään. Vain sen tiedän tätä kirjoittaessani, että sosiaalityön sisäisessä työkuultuurissa ei tällä kertaa löytynyt nimiä ja käsittelytapoja rasismille ja seksuaalisesti värittyneelle häirinnälle eikä mahdollista jatkon toimintaa mietitty yhdessä.

Kotouttamisen ongelmia tuottavat käytännöt

Tässä artikkelissa olen tarkastellut sellaisia arjen kohtaamisia viranomaisten ja heidän maahanmuuttaja-asiakkaidensa välillä, jotka kertovat sukupuolen ja seksuaalisuuden, perheaseman ja kulttuurisen taustan yhteisvaikutuksista siihen, miten asiakas tulee kohdatuksi kansalaisena: oikeuksien ja velvollisuuksien toteutumista, osallisuutta ja suomalaiseen yhteiskuntaan kuulumisen mahdollisuuksia. Kansalaisten oikeudet ja velvollisuudet ovat sukupuolineutraaleja (lukuun ottamatta joitakin reproduktiivisia ja vanhemmuuteen liittyviä oikeuksia), mutta silti

käytännössä kansalaisuuden toteutumiseen liittyy paljon sukupuolittuneita eroja. Niitä on feministisessä tutkimuksessa analysoitu erityisesti palkkatyön, hoivan ja perheen näkökulmista (Lister 1997; Lister et al. 2007). Suomalainen yhteiskunta on ollut suhteellisen monikulttuurinen, ja suomalaista hyvinvointivaltiota on rakennettu hyvin pitkälti yhtenäisen kulttuurin varaan, vaikka toki kiistoja on käyty esimerkiksi (erityisesti naisten) työmarkkina- ja hoivakansalaisuudesta, seksuaalisten vähemmistöjen oikeuksista ja reproduktiivisista valinnoista. Silloin kun yhteiskunta monikulttuuristuu, kulttuuriset olettamukset perheestä, sukulaisuudesta, sukupuolesta ja seksuaalisuudesta joutuvat jälleen liikkeeseen.

Ensimmäisen tarinan analyysissä kiinnitin huomiota ennen muuta sopimusavioliiton kulttuuriseen vierauteen ja virallisen kotouttamisen rajoittamiseen siten, että avioliiton perusteella muuttavat ovat jääneet sen ulkopuolelle. Toisen tarinan avulla keskustelen sosiaalityön käytännöistä, joissa henkilökohtaisen ja kotitalous/perhekohtaisen asiakkuuden määrittelyt kulkevat rinta rinnan ja joiden yhteensovittamisesta syntyy toisinaan sellaisia sukupuolittuneita seurauksia, jotka haittaavat kotouttamista. Kahden lain ja niihin liittyvien institutionaalisten käytäntöjen seurauksena osa muuttajista ja erityisesti yksi erityinen ryhmä, kotiäidit, uhkaavat jäädä avun ja tuen ulkopuolelle. Se, että kotouttamisjärjestelmä tähtää ennen muuta työmarkkinakansalaisten tuottamiseen, uhkaa johtaa työmarkkinoiden ulkopuolella olevien naisten osallisuuden ja kuulumisen kyseenalaistamiseen. Kolmas tarina kertoo siitä, miten ammatillisessa kotouttamistyössä on vaikea tarttua rasismiin, ja aivan erityisesti seksismin ja rasismien kietoutumiseen toisiinsa. Suomessa on vielä pitkä matka sellaiseen Tariq Modoodin hahmottelemaan monikulttuurisen politiikan malliin, joissa rasismien läsnäolo ja uhka otettaisiin vakavasti (Modood 2007).

Julkista keskustelua maahanmuutosta ja suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumisesta luonnehtii tätä kirjoittaessa hämmennys siitä, miten nyt jo maassa elävien muuttajien kotouttaminen on onnistunut ja mitä kotouttaminen ja kotoutuminen ylipäättään ovat. Maahanmuuttajien sukupuoli ja perheasema ovat usein sängen refleктоimattomasti

mukana keskustelussa. Esimerkiksi *Hallituksen esityksessä kotouttamislain uudistamiseksi* tässä artikkelissa erittelemäni huoli kotouttamisen ja ammatillisen tuen ulkopuolelle jäävistä naisista ilmaistaan puhumalla ”erityistukea tarvitsevista ryhmistä”, ”erityisessä syrjäytymisvaarassa olevista ryhmistä” ja ”haavoittuvassa asemassa olevista naisista” (Sisäasiainministeriö 2010, 3, 21, 37). Dokumentti ei käsittele erikseen erilaisia sukupuoleen ja perheasemaan kiinnittyviä eroja, vaan luettelee peräkkäin hyvin monenlaisia ongelmia kietoutuneina yhteen.

Ongelmien syitä ei nähdä lainkaan suomalaisen yhteiskunnan ja viranomaisten käytännöissä, vaan ”erilaisissa kulttuureihin liittyvissä kotiolosuhteissa ja perhemalleissa”. Toisaalta syy nähdään sangen suorasukaisesti myös puolisosissa: ”Mikäli puoliso ei tue osallistumista kieliopintoihin ja muuhun kodin ulkopuoliseen toimintaan, saattaa vaimo syrjäytyä suomalaisesta yhteiskunnasta ja esimerkiksi asiointi julkisissa palveluissa voi jäädä vieraaksi. Tämä vaikeuttaa kielen opiskelua, kouluttautumista ja sosiaalisten kontaktien luomista ja voi altistaa myös perheväkivallalle.” (Sisäasiainministeriö 2010, 42.) Perheeseen ja sukupuoleen liittyvien ongelmien ratkaisijaksi asettuvat kotouttamistyötä tekevät viranomaiset ja kansalaisyhteiskunnan toimijat.

Hämmäntävää näin keskeisessä maahanmuuttajapolitiikkaa ja kotouttamislakia koskevassa asiakirjassa on myös sen refleктоimatonta tapa liittää naisten ongelmat etnisyyteen. Ensinnäkin edellä lainaamassani kohdassa viitataan yhtä lailla sellaisiin aviomiehiin, jotka kuuluvat valtaväestöön, kuin maahanmuuttotaustaisiin miehiin. On kuitenkin vaikea lukea asiakirjaa niin, että ”kulttuuriin liittyvät kotiolosuhteet ja perhemallit” kertoisivat suomalaismiehistä. Toiseksi dokumentissa viitataan laajasti yhteen erityiseen etniseen ryhmään, joka määrittäytyy sekä erityisen paljon ongelmia kantavaksi ryhmäksi että joutuu edustamaan maahanmuuttajanaisten kotouttamisen ongelmia ylipäänsä. (Sisäasiainministeriö 2010, 21–22.)

Hallituksen lakiesitystä perusteleva dokumentti ei ole ongelmallinen siksi, että se kertoo joidenkin maahanmuuttajien vaikeista elämäntilanteista, saati siksi että se nostaa nämä tilanteet esimerkeiksi lainsäädännön ja viranomaiskäytäntöjen aukoista. Se on mielestäni on-

gelmallinen siksi, että se *ei* nosta sukupuolta ja perheasemaa tietoisesti ja systemaattisesti tarkasteluun osana kotouttamispolitiikkaa. Ensiksikin jotkin muut mahdolliset ongelmat saattavat jäädä pimentoon. Toiseksi sukupuoleen ja perheasemaan liittyvät kysymykset määrittyvät reflektiomattomasti naisia koskeviksi, jolloin erilaiset erityisesti miehiä koskevat ongelmat jäävät piiloon. Kolmanneksi ne määrittyvät viranomaistyön kannalta vain ja ainoastaan ongelmiksi. Neljänneksi, ne määrittyvät yksilöiden, perheiden ja joidenkin erityisryhmien ongelmiksi, mutta eivät viranomaiskäytäntöjen tai suomalaisen yhteiskunnan tärkeiksi kysymyksiksi. Analyysini kuitenkin osoittaa, että kotouttamispolitiikalla ja kotouttamistyön käytännöissä myös tuotetaan sukupuoleen ja perheasemaan liittyviä ongelmia.

Hallituksen lakiesityksen perusteluissa nostetaan esiin myös hyvien etnisten suhteiden edistäminen sekä syrjinnän ja rasismien torjunta, mutta itse laissa ei puhuta rasismista. Etnisiä suhteita ei nosteta esiin niinkään kotouttamistyön yhteydessä, vaan kuntien velvollisuutena suunnitella toimenpiteitä etnisen tasa-arvon ja hyvien etnisten suhteiden edistämiseksi ja syrjinnän ehkäisemiseksi. Tämä konkretisoi- tuu muun muassa monimuotoisen kaupunki- ja palvelurakenteen kehittämiseksi, tilojen tarjoamiseksi eri väestöryhmien kohtaamiselle, asennetyöksi, tiedon tarjoamiseksi maahanmuuttajille heidän osallistumismahdollisuuksistaan ja toisaalta valtaväestölle maahanmuutosta ja eri kulttuureista. Maahanmuuttajajärjestöjen rooli nähdään ennen muuta viranomaisten kotouttamistyön tukena. (Sisäasiainministeriö 2010, 22–23.) Rasismi ja etniset suhteet näyttävät siis olevan kotouttamispolitiikassa vieläkin näkymättömämpiä ongelmia kuin sukupuoleen, perheasemaan ja erityisesti maahanmuuttajanaisten elämään liittyvät ongelmat. Yhteyksiä niiden välillä ei nähdä. Tämä ei nähdäkseni edesauta kotouttamistyön onnistumista.

Entisen ja nykyisen lain mukainen ja vakiintuvien institutionaalisten käytäntöjen mukainen ymmärrys kotouttamisesta on tiukasti sosiaalipolitiikan nykyisen valtavirran mukainen siinä, että kotoutuminen ajatellaan hyvin yksilölliseksi prosessiksi. Julkista keskustelua sosiaalityöstä hallitsee yksityisen vastuun korostus. Sen mukainen

ihannekansalainen on aktiivinen ja vastuullinen paitsi omasta, myös läheistensä elämästä. Hänen on sitouduttava oman elämänsä parantamiseen ja oltava itse tietoinen omista oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan. Asiakkaan ongelmat ymmärretään yksilöllisiksi, ja samoin niiden ratkaiseminen. Yhteisöllisempi työote, jossa korostetaan ongelmien rakenteellisuutta ja kritisoidaan huono-osaisten eriarvoista kohtelua ja palvelujen ulkopuolelle jättämistä, olisi tämän vaihtoehto. Tällaisella työotteella on suomalaisessa sosiaalityössä ja muussa ammattityössä yhteiskunnassa kuitenkin heikko pohja, ja kansalaisjärjestöjen pitkälti pyörittämät erilaiset projektitkin joutuvat sopeutumaan pikemminkin tähän yksilöä korostavaan kuin yhteisöllisyyttä tukevaan malliin. (Rantala & Sulkunen 2006; Juhila 2008b).

Yksilön omia ratkaisuja painottava kotouttamismalli ei analysoimieni tarinoiden valossa kuitenkaan takaa, että kaikki yksilöt tulisivat kohdatuksi tasavertaisesti tai että kaikkia tuettaisiin yhteiskunnallisessa osallisuudessa ja kaikki voisivat vähitellen tuntea kuuluvansa muiden kansalaisten joukkoon. Vaikka esimerkiksi kotouttamistyössä etsitään ratkaisuja ”kaikkein haavoittuvimmassa asemassa oleville”, kuten fraasi kuuluu, työmarkkinakansalaisuudelle painottuva kotouttamisen malli sulkee heitä jatkuvasti ulkopuolelle. Työmarkkinoiden ulkopuolella tehdyllä hoivatyöllä tai kansalaistoimintaan osallistumisella ei ole tunnustettua paikkaa kotouttamisessa. Onkin syytä kääntää katse kotoutujista myös kotouttamisen ammatillisiin käytäntöihin ja virallisiin kehyksiin.